Pānini Sutras

Study Guide to Laghu Siddhanta Kaumudi
Part 12 – Strii Pratyayas

Editor : Medhā Michika, AVG, Anaikatti

E-Published by:

Arsha Avinash Foundation
104 Third Street, Tatabad, Coimbatore 641012, India
Phone: + 91 9487373635
E mail: arshaavinash@gmail.com
www.arshaavinash.in

ॐ

The Study Guide to

Pāṇini-Sūtra

through Laghusiddhāntakaumudī

Volume 12

स्त्रीप्रत्ययाः & लिङ्गपरिचयः

Medhā Michika

AVG Anaikkatti, 2023

Copyright © 2023 by Medhā Michika
All rights reserved.

The contents of this work may not in any shape or form be reproduced without permission of Medhā Michika.

All profit from the sales of this book goes towards the activities initiated by Śrī Pūjya Svamī Dayānanda Sarasvatī.

Electronic version of this book is available at:
Arsha Avinash Foundation
www.arshaavinash.in

Printed version of this book is available at:
Arsha Vidya Gurukulam, Coimbatore, TN, India
www.arshavidya.in
Swami Dayananda Ashram, Rishikesh, UK, India
www.dayananda.org
Arsha Vidya Gurukulam, Saylorsburg, PA, USA
www.arshavidya.org
CreateSpace
www.createspace.com (Search by “Medha Michika”)
Amazon of your country
www.amazon.com etc. (Search by “Medha Michika”)

ओम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

This book is the twelfth volume in a series titled
"The Study Guide to Pāṇini-Sūtra through Laghusiddhāntakaumudī"
As a traditional entry book into Pāṇinian Sanskrit grammar,
the Laghusiddhāntakaumudī of Varadarāja is studied widely, especially in India.
The "Study Guide to Pāṇini-Sūtra through Laghusiddhāntakaumudī" series of books
makes Laghusiddhāntakaumudī easily accessible to students and teachers alike who
desire to gain a good grasp of Pāṇinian Sanskrit grammar in a proper traditional manner.
In this series, each Pāṇinian sūtra is clearly explained in Laghusiddhāntakaumudī
sequence with a diagram, word by word translation,
and translation of the vṛtti (the short commentary on the sūtra).
This series of books has been developed as study material in 39-month Vedanta and
Sanskrit courses conducted under Sri Pujya Swami Dayananda Sarasvati
at Arsha Vidya Gurukulam, Anaikkatti, Tamil Nadu, India.

Study Guide to Pāṇini Sūtra through Laghusiddhāntakaumudī Series

Volume 1 संज्ञाप्रकरणम् & सन्धिप्रकरणम्

Volume 2 अजन्तपुंलिङ्गाः ~ अजन्तनपुंसकलिङ्गाः

Volume 3 हलन्तपुंलिङ्गाः ~ अव्ययानि

Volume 4 तिङन्ते भ्वादयः

Volume 5 तिङन्ते अदादयः ~ स्वादयः

Volume 6 तिङन्ते तुदादयः ~ चुरादयः

Volume 7 तिङन्ते ण्यन्तप्रक्रिया ~ लकारार्थप्रक्रिया

Volume 8 कृदन्तम्

Volume 9 कारकम् & विभक्तिः

Volume 10 समासप्रकरणम्

Volume 11 तद्धितप्रकरणम्

Volume 12 स्त्रीप्रत्ययाः & लिङ्गपरिचयः

Abbreviations:

AK – अव्ययकोशः Avyaya Kosa, a dictionary of indeclinables – Sri V. Srivatsankacharya – Samskrit Education Society

Bh – भैमीव्याख्या प्रथम भाग – भीमसेन शास्त्री

SK – सिद्धान्तकौमुदी

B – बालमनोरमा

(KT) कर्मधारय-तत्पुरुष-समासः

(2 ~ 7T) तत्पुरुष-समासः

(NT) नञ्-तत्पुरुष-समासः

(UT) उपपद-तत्पुरुष-समासः

(116B) बहुव्रीहि-समासः

(ID) इतरेतर-द्वन्द्व-समासः

(SD) समाहार-द्वन्द्व-समासः

Table of Contents

Introduction to स्त्रीप्रत्यय 1

अथ स्त्रीप्रत्ययाः 2

अथ लिङ्गपरिचयः 71

तत्रादौ स्त्रीलिङ्गाधिकारः 71

अथ पुंलिङ्गाधिकारः 74

अथ नपुंसकलिङ्गाधिकारः 84

Introduction to स्त्रीप्रत्यय

There are eight स्त्रीप्रत्ययs: 1. टाप् 2. डाप् 3. चाप् 4. ङीप् 5. ङीष् 6. ङीन् 7. ऊङ् 8. ति

The content of टाप्, डाप्, and चाप् is आ, and they are collectively called आप्, the common letters among them. Similarly, the content of ङीप्, ङीष्, and ङीन् is ई, and they are collectively called ङी.

These eight स्त्रीप्रत्ययs are द्योतकs (illuminators, expressors) of स्त्रीत्व, not वाचकs (conveyors of the meaning) of स्त्रीत्व. स्त्रीत्व is already included in प्रातिपदिक itself. To express that स्त्रीत्व, a स्त्रीप्रत्यय is used. It is not that स्त्रीत्व is added to प्रातिपदिक by addition of स्त्रीप्रत्यय.

स्त्रीप्रत्ययs at a glance

स्त्रीप्रत्यय	Content	सूत्रs enjoining the स्त्रीप्रत्यय
1. टाप्	आ	4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।
2. डाप्	आ	4.1.13 डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम् ।
3. चाप्	आ	4.1.74 यङश्चाप्।, 4.1.75आवट्याच्च।
Among these three, प् as इत् is for grouping the three to be called आप्. ट् is to make distinction from the other two. ड् is for टि-लोप. च् is for स्वर.		
4. ङीप्	ई	4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप्। to 4.1.24, 4.1.26 ~ 4.1.39, and 4.1.60 Among them, examples of 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप्।, 4.1.6 उगितश्च।, 4.1.15 टिड्-ढाणञ्...।, 4.1.21 द्विगुश्च। are often seen. Prohibition (निषेध) of ङीप् such as 4.1.10 न षट्-स्वस्रादिभ्यः। is also taught here.
5. ङीष्	ई	4.1.25 बहुव्रीहेरूधसो ङीष् ।, 4.1.40 अन्यतो ङीष्। to 4.1.65. Among them, examples of 4.1.41 षिड्-गौरादिभ्यश्च।, 4.1.44 वोतो गुणवचनात्।, 4.1.45 बह्वादिभ्यश्च। are often seen.
6. ङीन्	ई	4.1.73 शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन्।
Among these three, ङ् as इत् is for grouping the three to be called ङी. ष्/प्/न् are for स्वर.		
7. ऊङ्	ऊ	4.1.66 ऊङ् उतः। to 4.1.72
8. ति	ति	4.1.77 यूनस्तिः।

अथ स्त्रीप्रत्ययाः

In LSK, स्त्रीप्रत्यय-प्रकरण comes last while in SK it comes right after सुबन्त-प्रकरण and before समास, तद्धित, and कृदन्त sections. लघुसिद्धान्तकौमुदिकार did so because some स्त्रीप्रत्ययs are dependant on the status of certain समास, तद्धित, and कृदन्त.

The first sūtra in this प्रकरण is अधिकारसूत्र which pervades the entire स्त्रीप्रत्यय section.

[अधिकारसूत्रम्] 4.1.3 स्त्रियाम् । ~ प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

स्त्रियाम्$^{7/1}$ । ~ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

1 word in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- स्त्रियाम् 7/1 – In विषयसप्तमी. स्त्रीत्व-विवक्षायाम् (in the sense of feminine) ।
- प्रातिपदिकात् – From अधिकारसूत्र 4.1.1 ङ्याप्प्रातिपदिकात् ।; the ङी-आप् portion is not required here.
- प्रत्ययः 1/1 परः 1/1 च 0 – From अधिकारसूत्रs 3.1.1 प्रत्ययः । and 3.1.2 परश्च ।; In this स्त्रियाम् अधिकार, whatever is ordained is termed प्रत्यय in the sense of feminine and it is suffixed after प्रातिपदिक.

[LSK] अधिकारः$^{1/1}$ अयम्$^{1/1}$ "समर्थानाम् (4.1.82)" इति^{0} यावत्^{0} ।

This is an अधिकारसूत्र. The topic starts from here and continues up to 4.1.82 समर्थानां प्रथमाद्वा ।, which is excluded.

[विधिसूत्रम्] 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

टाप् is suffixed in the sense of feminine after अज etc. and अदन्तप्रातिपदिक which have feminine gender meaning.

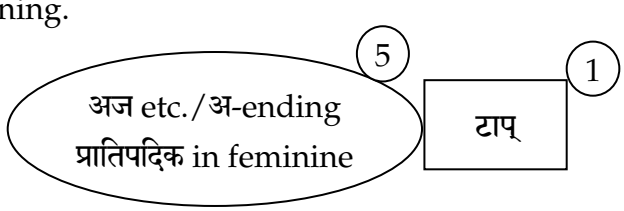

अजादि-अतः $^{6/1}$ टाप् $^{1/1}$ । ~ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 5 words as अनुवृत्ति

- अजादि-अतः 6/1 – अजः आदिः येषां ते अजादयः।; अजादि is a group of words to which स्त्रीप्रत्यय other than टाप् are applicable. टाप् is an अपवाद to those स्त्रीप्रत्यय.
  The तपरकरण of अत् limits the length to ह्रस्व. With प्रातिपदिकस्य, after विभक्तिविपरिणाम, तदन्तविधि is applied, resulting in "अदन्तस्य प्रातिपदिकस्य". अदन्त is taken all the way in this स्त्रियाम् section unless otherwise other conditions are mentioned.
  In काशिका, this word is taken simply as 5th case. However, सिद्धान्तकौमुदी takes it as 6th case so that टाप् will not be suffixed to अजादि word when it does not indicate feminine meaning. [1]
- टाप् 1/1 – This is the स्त्री-प्रत्यय.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम्।; In विषयसप्तमी. स्त्रीत्व-विवक्षायाम् (in the sense of feminine) ।
- प्रातिपदिकात् – From अधिकारसूत्र 4.1.1 ङ्याप्प्रातिपदिकात् ।; the ङी-आप् portion is not required here.

[LSK] अजादीनाम् $^{6/3}$ अकारान्तस्य $^{6/1}$ च ^{0} वाच्यम् $^{1/1}$ यत् $^{1/1}$ स्त्रीत्वम् $^{1/1}$ तत्र ^{0} द्योत्ये $^{7/1}$ टाप् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

टाप् is suffixed to express the स्त्रीत्व which is the gender meaning of the प्रातिपदिकs such as अज, and प्रातिपदिकs ending with a short अ.

[LSK] अजा $^{1/1}$ (goat) । एडका $^{1/1}$ (sheep) । अश्वा $^{1/1}$ (horse) । चटका $^{1/1}$ (sparrow) । मूषिका $^{1/1}$ (rat)।

---

[1] In the case of पञ्चानाम् अजानाम् समाहारः पञ्चाजी, the अज in the समास प्रातिपदिक पञ्चाज is उपसर्जन. The meaning of the समास प्रातिपदिक is समाहार, which has to be treated as feminine by (वा.) अब अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियामिष्टः।. In order to avoid टाप् from being suffixed to पञ्चाज, "अजाद्यतः" in the 6th case is connected to स्त्रीत्वं वाच्यम्.

Words which indicate जाति, species take ङीष् as स्त्रीप्रत्यय by 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात्।. However अज etc. take टाप् because of this sūtra.

अज + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्

Note that सुप्-प्रत्ययs are also applicable at the same time. However, the feminine प्रत्यय is suffixed first because of the mentioning of ङी and आप् in 4.1.1 ङ्याप्-प्रातिपदिकात् ।, indicating सुप् should be suffixed after suffixing ङी and आप्.

अजा 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

After suffixing स्त्रीप्रत्यय, the word अजा still maintains the status of being प्रातिपदिक by परिभाषा "प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्।", regardless of the definition of प्रातपदिक by 1.2.45 अर्थवदधातुप्रत्ययः प्रातपदिकम्।.

[LSK] बाला $^{1/1}$ (girl) । वत्सा $^{1/1}$ (girl) । होडा $^{1/1}$ (girl) । मन्दा $^{1/1}$ (girl) । विलाता $^{1/1}$ (girl)। इत्यादि $^{1/1}$ ॥

Words which indicate प्रथमवयस्, the first stage of aging, take ङीष् as स्त्रीप्रत्यय by 4.1.20 वयसि प्रथमे।. However अज etc. take टाप् because of this sūtra.

बाल + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्

बाला 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

[LSK] मेधा $^{1/1}$ (intellect) ।

मेध् संगमने (1US) to understand

मेध् + अङ् 3.3.104 षिद्भिदादिभ्योऽङ् । ~ स्त्रियाम्

मेध

मेध + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्

मेधा 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

[LSK] गङ्गा $^{1/1}$ (Gaṅgā) ।

गमॄ गतौ (1PS) to go

गम् + गन् (उ. 1.123) गन् अम्यद्योः।

गंग 8.3.24 नश्चापदान्तस्य झलि । ~ मः अनुस्वारः

गङ्ग 8.4.58 अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ।

गङ्ग + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्

गङ्गा 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

[LSK] सर्वा $^{1/1}$ (all) ॥

सर्व + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्

सर्वा 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

Though this sūtra has already been introduced in the section of अजन्तस्त्रीलिङ्ग, since it is important to see the connection of sūtras in अष्टाध्यायी order, it is shown again in this context.

[विधिसूत्रम्] 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् । ~ स्त्रियाम् प्रातिपदिकेभ्यः

A short ऋ-ending word, and न्-ending word takes ङीप् when in feminine.

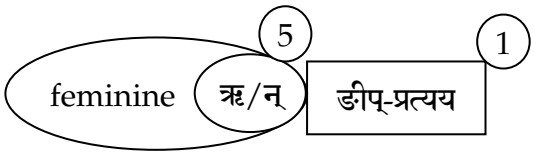

ऋत्-नेभ्यः $^{5/3}$ ङीप् $^{1/1}$ । ~ प्रातिपदिकेभ्यः $^{5/3}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ (प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0})

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- ऋत्-नेभ्यः 5/3 – ऋदः च नाः च ऋन्नाः (ID), तेभ्यः। This is adjective to प्रातिपदिकेभ्यः, thus तदन्तविधि is applied, resulting in "After ऋत/न्-ending प्रातिपदिकs".
- ङीप् 1/1 – This is the स्त्री-प्रत्यय.
- स्त्रियाम् 7/1 – In feminine.
- प्रातिपदिकेभ्यः 5/3 – From 4.1.1 ङ्याप्प्रातिपदिकात् ।. वचन-विपरिणाम is done to match with ऋन्नेभ्यः. Connected to परः, this is in दिग्योगे पञ्चमी

[LSK] ऋदन्तेभ्यः $^{5/3}$ नान्तेभ्यः $^{5/3}$ च ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ ङीप् $^{1/1}$ ।

In feminine, ङीप् is suffixed after ऋत्-ending or न्-ending प्रातिपदिक.

कर्तृ + ङीप् 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् । ~ स्त्रियाम् प्रातिपदिकेभ्यः

कर्त्र् + ई 6.1.77 इको यणचि ।

कर्त्री

योगिन् + ङीप् 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् । ~ स्त्रियाम् प्रातिपदिकेभ्यः

योगिनी

After suffixing, ङीप्-ending प्रातिपदिकs decline like नदी.

These are निषेधसूत्रs for 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् ।.

4.1.10 न षट्स्वस्रादिभ्यः । ~ ङीप् टाप् स्त्रियाम्

4.1.11 मनः । ~ न ङीप् स्त्रियाम्

4.1.10 नो बहुव्रीहेः । ~ न ङीप् स्त्रियाम्

[विधिसूत्रम्] 4.1.6 उगितश्च । ~ ङीप् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

उगित्-प्रत्यय-ending word takes ङीप् in the sense of feminine.

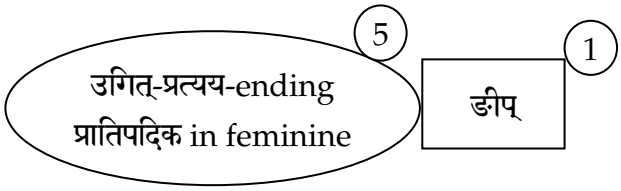

उगितः $^{5/1}$ च ^{0} । ~ ङीप् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- उगितः 5/1 – उक् is a प्रत्याहार consisting उ, ऋ, and ऌ. उक् इत् यस्य सः उगित् प्रत्ययः ।
- च 0 – This brings ङीप् down from the previous sūtra.
- ङीप् 1/1 – From 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् ।; This is the स्त्री-प्रत्यय.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] उगिदन्तात् $^{5/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ ङीप् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

In feminine, ङीप् is suffixed after उगित्-ending प्रातिपदिक.

[LSK] भवती $^{1/1}$ । The one who is shining.

भा दीप्तौ (2PA) to shine

भा + डवतुँ	(उ. 1.63) भातेर्डवतुप् ।
भ् + अवत्	(वा.) डित्वसामर्थ्याद् अभस्यापि टेर्लोपः ।
भवत् + ङीप्	4.1.6 उगितश्च । ~ ङीप् स्त्रियाम्

[LSK] भवन्ती $^{1/1}$ । पचन्ती $^{1/1}$ । दीव्यन्ती $^{1/1}$ ॥ The one who is being, cooking, shining.

भू सत्तायाम् (1PS) to be

भू + शतृँ	3.2.124 लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे ।
भू + शप् + अत्	3.1.68 कर्तरि शप् । ~ सार्वधातुके
भो + अ + अत्	7.3.84 सार्वधातुकार्धधातुकयोः । ~ गुणः
भव् + अ + अत्	6.1.78 एचोऽयवायावः । ~ अचि संहितायाम्
भव् + अत्	6.1.97 अतो गुणे । ~ अपदन्तात् पररूपम् संहितायाम्
भवत् + ङीप्	4.1.6 उगितश्च । ~ ङीप् स्त्रियाम्
भव न् त् + ई	7.1.81 शप्-श्यनोर्नित्यम् । ~ आच्छीनयोः नुम् शतुः

The next sūtra also has already been introduced in the section of अजन्तस्त्रीलिङ्ग. To see the connection of sūtras in अष्टाध्यायी order, it is shown again in this context.

[निषेधसूत्रम्] 4.1.10 न षट्स्वस्रादिभ्यः । ~ ङीप् टाप् स्त्रियाम्

Feminine suffixes ङीप् and टाप् are not applied to षट्-संज्ञक words and words in स्वसृ-आदिगण.

न^{0} षट्-स्वसृ-आदिभ्यः$^{5/3}$ । ~ ङीप्$^{1/1}$ टाप्$^{1/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- न 0 – Prohibiting स्त्रीप्रत्ययs.
- षट्-स्वसृ-आदिभ्यः 5/3 – षट् च स्वसृ-आदयः च षट्-स्वसृ-आदयः (ID), तेभ्यः।
- ङीप्1/1 – From 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् ।; This is the प्रत्यय.
- टाप्1/1 – This is suffix, from 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।. After applying 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य।, टाप् becomes प्राप्त. To negate this, the अनुवृत्ति is done.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] ङीप्-टापौ$^{1/2}$ न^{0} स्तः$^{III/2}$॥

ङीप् and टाप् are prohibited to षट्-संज्ञक words and स्वसृ-आदि-गण.

षट् is संज्ञा defined by 1.1.24 ष्णान्ता षट्। and 1.1.25 डति च।. षट्-संज्ञक words are: पञ्चन्, षष्, सप्तन्, अष्टन्, नवन्, दशन्, and कति.

Members of स्वसृ-आदि-गण are told in the following śloka:

स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता तथा ।
याता मातेति सप्तैते स्वस्रादय उदाहृताः॥

1. स्वसृ (sister), 2. तिसृ (three, आदेश in feminine), 3. चतसृ (four, आदेश in feminine), 4. ननान्द (sister of one's husband), 5. दुहितृ (daughter), 6. यातृ (wife of the brother of one's husband), 7. मातृ (mother)

These षट्-संज्ञक words and स्वसृ etc. words, even though they end with ऋत् or न्, will not be suffixed with ङीप् or टाप् because of this निषेधसूत्र.

[विधिसूत्रम्] 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः ।

~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

टित्-प्रत्यय-ending etc. प्रातिपदिक takes ङीप् in the sense of feminine.

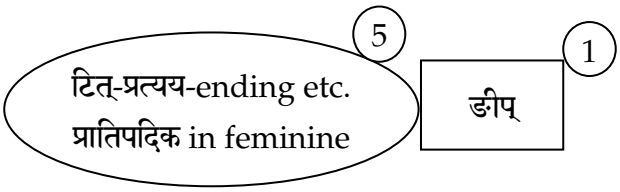

टित्-ढ-अण्-अञ्-द्वयच्-दघ्नच्-मात्रच्-तयप्-ठक्-ठञ्-कञ्-क्वरपः $^{5/1}$ । ~ ङीप् $^{1/1\ 1}$ अनुपसर्जनात् $^{5/1}$ अतः $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

1 word in the सूत्र; 8 words as अनुवृत्ति

- टित्-ढ-अण्-अञ्-द्वयज्-दघ्नञ्-मात्रच्-तयप्-ठक्-ठञ्-कञ्-क्वरपः 5/1 – Twelve items are compounded.
  1. टित् – ट् इत् यस्य सः टित् । It can be 1. टित्-प्रत्यय, 2.टित्-प्रातिपदिक, or 3. धातु.
  2. ढ – प्रत्ययs which contain ढ, such as ढक् and ढञ्. ढ is found only in तद्धित-प्रत्यय.
  3. अण् – It can be both कृत् and तद्धित प्रत्ययs.
  4. अञ् – अञ् is found only in तद्धित-प्रत्यय.
  5. द्वयच् – A तद्धित-प्रत्यय told by 5.2.37 प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः।.
  6. दघ्नच् – A तद्धित-प्रत्यय told by 5.2.37 प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः।.
  7. मात्रच् – A तद्धित-प्रत्यय told by 5.2.37 प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः।.
  8. तयप् – A तद्धित-प्रत्यय told by 5.2.42 सङ्ख्याया अवयवे तयप् ।.
  9. ठक् – ठक् is found only in तद्धित-प्रत्यय.
  10. ठञ् – ठञ् is found only in तद्धित-प्रत्यय.
  11. कञ् – A कृत्-प्रत्यय told by 3.2.60 त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च ।.
  12. क्वरप् – A कृत्-प्रत्यय told by 3.2.163 इण्नशिजसर्तिभ्यः क्वरप् । ~ तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु.
- ङीप् 1/1 – From 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् ।; This is the स्त्री-प्रत्यय.
- अनुपसर्जनात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.14 अनुपसर्जनात् ।; टित् etc. प्रातिपदिक should not be उपसर्जन in समास. The meaning of the प्रातिपदिक has to be प्रधान if it is in समास.
- अतः 5/1 – From 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।; the प्रातिपदिक has to be अदन्त.

[LSK] अनुपसर्जनात्$^{5/1}$ यत्$^{1/1}$ टित्-आदि$^{1/1}$, तद्-अन्तम्$^{1/1}$ यत्$^{1/1}$ अदन्तम्$^{1/1}$ प्रातिपदिकम्$^{1/1}$, ततः^{0} स्त्रियाम्$^{7/1}$ ङीप्$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ ।

In feminine, ङीप् is suffixed after अ-ending प्रातिपदिक which ends with टित् etc. and not उपसर्जन.

1. टित्

[LSK] कुरुचरी$^{1/1}$ ।

कुरुषु चरति स्त्री इति कुरुचरी ।

कुरु + ङि + चर् + ट	3.2.16 चरेष्टः । ~ अधिकरणे सुपि
कुरु + चर	2.2.19 उपपदमतिङ् । ~ तत्पुरुषः समासः
कुरुचर + ङीप्	4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्
कुरुचर् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

The following two examples are of टित्-प्रातिपदिक. The ट् is added by पाणिनि to प्रातिपदिकs which are listed in पचादिगण for suffix अच् told in 3.1.134 नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः।

[LSK] नदट् नदी$^{1/1}$ । देवट् देवी$^{1/1}$ ।

नद् to sound + अच्	3.1.134 नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः।
नद	

This नद is listed as नदट्, which has ट् as इत्, in पचादिगण for bringing ङीप् in feminine by this sūtra.

नदट् + ङीप्	4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्
नद् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

2. ढ

[LSK] सौपर्णेयी$^{1/1}$ ।

सुपर्ण्याः अपत्यं स्त्री इति सौपर्णेयी ।

सुपर्णी + ङस् + ढक्	4.1.120 स्त्रीभ्यो ढक् । ~ तस्यापत्यम् तद्धिताः
सुपर्णी + एय् अ	7.1.2 आयनेयीनीयियः फढखच्छघां प्रत्ययादीनाम् ।
सुपर्ण् + एय	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य
सौपर्ण् + एय	7.2.118 किति च । ~ तद्धितेषु अचाम् आदेः वृद्धिः
सौपर्ण + ङीप्	4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्

सौपर्ण् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

विनतायाः अपत्यं स्त्री वैनतेयी । is in the same process.

3. अण्

[LSK] ऐन्द्री $^{1/1}$ ।

इन्द्रः देवता यस्या सा ऋक् ऐन्द्री ।

इन्द्र + सुँ + अण् 4.2.24 सास्य देवता । ~ तद्धिताः अण्

इन्द्र् + अ 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

ऐन्द्र 7.2.117 तद्धितेष्वचाम् आदेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः

ऐन्द्र + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रिसयाम्

ऐन्द्र् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

कृदन्तs ending with अण् such as कुम्भकारी, नगरकारी, etc. are with ङीप् suffix by the same sūtra.

4. अञ्

[LSK] औत्सी $^{1/1}$ ।

उत्से (in the fountain) भवा औत्सी ।

उत्स + ङि + अञ् 4.1.86 उत्सादिभ्योऽञ् । ~ तद्धिताः

उत्स् + अ 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

औत्स 7.2.117 तद्धितेष्वचाम् आदेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः

औत्स + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रिसयाम्

औत्स् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

कृदन्तs ending with अण् such as कुम्भकारी, नगरकारी, etc. are with ङीप् suffix by the same sūtra.

5. द्वयसच्

[LSK] ऊरुद्वयसी $^{1/1}$ ।

ऊरुः प्रमाणम् अस्याः ऊरुद्वयसी (That whose measurement is a thigh) ।

ऊरु + सुँ + द्वयसच् 5.2.37 प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः।

ऊरुद्वयस

ऊरुद्वयस + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्

6. दघ्नच्

[LSK] ऊरुदघ्नी $^{1/1}$ ।

ऊरुः प्रमाणम् अस्याः ऊरुदघ्नी (That whose measurement is a thigh) ।

ऊरु + सुँ + दघ्नच् 5.2.37 प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः।

ऊरुदघ्न

ऊरुदघ्न + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्

7. मात्रच्

[LSK] ऊरुमात्री $^{1/1}$ ।

ऊरुः प्रमाणम् अस्याः ऊरुमात्री (That whose measurement is a thigh) ।

ऊरु + सुँ + मात्रच् 5.2.37 प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः।

ऊरुमात्र

ऊरुमात्र + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्

8. तयप्

[LSK] पञ्चतयी $^{1/1}$ ।

पञ्च अवयवाः यस्याः सा पञ्चतयी (That which has five limbs) ।

पञ्चन् + जस् + तयप् 5.2.42 सङ्ख्याया अवयवे तयप् ।

पञ्च + तय 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य । ~ पदस्य

पञ्चतय + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्

पञ्चतय् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

9. ठक्

[LSK] आक्षिकी $^{1/1}$ ।

अक्षैः दीर्यति इति आक्षिकी स्त्री (that which is played by dice)।

अक्ष + भिस् + ठक् 4.4.2 तेन दीर्यति खनति जयति जितम् ।

अक्ष + इक 7.3.50 ठस्येकः ।

आक्ष + इक 7.2.118 किति च । ~ तद्धितेषु अचाम् आदेः वृद्धिः

आक्ष् + इक 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

आक्षिक + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रिसयाम्

आक्षिक् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

10. ठञ्

[LSK] लावणिकी $^{1/1}$ ।

लवणं पण्यम् अस्याः (a lady whose trading item is salt)।

लवण + सुँ + ठञ् 4.4.52 लवणाट् ठञ् । ~ तस्य पण्यम्

लवण + इक 7.3.50 ठस्येकः ।

लावण + इक 7.2.118 किति च । ~ तद्धितेषु अचाम् आदेः वृद्धिः

लावण् + इक 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

लावणिक + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रिसयाम्

लावणिक् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

11. कञ्

[LSK] यादृशी $^{1/1}$ (that which is like which) ।

यद् + दृश् + कञ् 3.2.60 त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च ।

य आ+ दृश् + अ 6.3.91 आ सर्वनाम्नः ।

या + दृश् + अ 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

यादृश + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रिसयाम्

यादृश् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

12. क्करप्

[LSK] इत्वरी $^{1/1}$ (one who always does) ।

इण् + क्करप् 3.2.163 इण्नश्जिसर्तिभ्यः क्करप् । ~ तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु

इ + तुक् वर 6.1.71 ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ।

इत्वर + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्करपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रिसयाम्

इत्वर् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

(वार्त्तिकम्) नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानम् । ~ ङीप्

After प्रातिपदिकs ending with तद्धितप्रत्ययs नञ्, स्नञ्, ईकक्, and ख्युन्, and also प्रातिपदिकs तरुण and तलुन, ङीप् is suffixed (instead of टाप्).

नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानाम् $^{6/3}$ उपसंख्यानम् $^{1/1}$ । ~ ङीप् $^{1/1}$

2 words in the वार्त्तिक; 1 word as अनुवृत्ति

- नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानाम् 6/3 – Four तद्धितप्रत्ययs: 1) नञ्, 2) स्नञ्, 3) ईकक् and कृत्-प्रत्यय 4) ख्युन्, and two प्रातिपदिकs: 5) तरुण and 6) तलुन are compounded in ID; in सम्बन्धे षष्ठी to उपसंख्यानम्.
- उपसंख्यानम् 1/1 – Additional enumeration of प्रातिपदिकs subject to ङीप् taught in 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः। ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्.

[LSK] स्त्रैणी $^{1/1}$।

1) नञ्-प्रत्यय is given to प्रातिपदिक "स्त्री" by 4.1.87 स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्-स्नञौ भवनात् । in any sense told in तद्धित sūtra up to 5.2.1.

स्त्रियाः अपत्यं स्त्री । स्त्रीषु भवा । स्त्रीणां समूहः यस्याः सा । A daughter of a lady; that which exists among ladies; that which has a group of ladies, etc.

स्त्री + नञ् 4.1.87 स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्-स्नञौ भवनात् । with 4.1.92 तस्यापत्यम् । etc.

स्त्रै + ण 7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः; 8.4.2 अङ्कुप्वाङ्नुम् व्यवायेऽपि ।

स्त्रैण + ङीप् (वा.) नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानम् ।

स्त्रैण् + ई 6.4.148 यस्येति च ।

[LSK] पौंस्नी $^{1/1}$।

2) स्नञ्-प्रत्यय is given to प्रातिपदिक "पुंस्" by 4.1.87 स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्-स्नञौ भवनात् ।. The process is the same as the previous example of स्त्रैणी.

पुंसः अपत्यं स्त्री । स्त्रीषु भवा । स्त्रीणां समूहः यस्याः सा । A daughter of a man; that which exists among men; that which has a group of men, etc.

स्त्री + नञ् 4.1.87 स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्-स्नञौ भवनात् । with 4.1.92 तस्यापत्यम् । etc.

स्त्रै + ण 7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः; 8.4.2 अङ्कुप्वाङ् नुम् व्यवायेऽपि ।

स्त्रैण + ङीप् (वा.) नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानम् ।

स्त्रैण् + ई 6.4.148 यस्येति च ।

[LSK] शाक्तीकी $^{1/1}$। याष्टीकी $^{1/1}$।

3) ईकक्-प्रत्यय by 4.4.59 शक्तियष्ट्योरीकक् । ~ तत् अस्य प्रहरणम्

शक्तिः प्रहरणम् अस्याः इति शाक्तीकी । One whose weapon is *śakti*.

शक्ति + ईकक्	4.4.59 शक्तियष्ट्योरीकक् । ~ तत् अस्य प्रहरणम्
शाक्ति + ईक	7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः
शाक्त् + ईक	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य
शाक्तीक + ङीप्	(वा.) नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानम् ।
शाक्तीक् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

In the same manner,

यष्टिः प्रहरणम् अस्याः इति याष्टीकी । One whose weapon is *yaṣṭi*.

[LSK] आढ्यङ्करणी $^{1/1}$।

4) ख्युन्-प्रत्यय by 3.2.56 आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वचौ कृञः करणे ख्युन् । ~ सुपि अनुपसर्गे कर्मणि कृत्

अनाढ्यम् आढ्यं कुर्वन्ति अयना इति आढ्यङ्करणी । That by which one who is not wealthy is made wealthy

आढ्य + कृ + ख्युन्	3.2.56 आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वचौ कृञः करणे ख्युन् ।
आढ्य + कृ + अन	7.1.1 युवोरनाकौ ।
आढ्य + कर् + अन	7.3.84 सार्वधातुकार्धधातुकयोः । ~ गुणः
आढ्य + करण	8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।
आढ्य + करण	2.2.19 उपपदमतिङ् । ~ समासः
आढ्य मुम् + करण	6.3.67 अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् ।
आढ्यङ् + करण	8.3.23 मोऽनुस्वारः ।, 8.4.58 अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ।
आढ्यङ्करण + ङीप्	(वा.) नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानम् ।
आढ्यङ्करण् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

[LSK] तरुणी $^{1/1}$। तलुनी $^{1/1}$॥ Young girl

प्रातिपदिक 5) तरुण and 6) तलुन are both in the sense of youth.

तरुण + ङीप्	(वा.) नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानम् ।
तरुण् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

[विधिसूत्रम्] 4.1.16 यञश्च । ~ ङीप् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After तद्धितप्रत्यय यञ् also, ङीप् is suffixed in the sense of feminine.

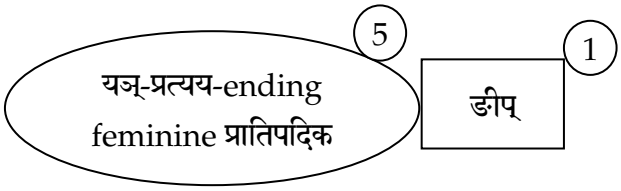

यञः $^{5/1}$ च ^{0} । ~ ङीप् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- यञः 5/1 – यञ् is तद्धितप्रत्यय taught by 4.1.105 गार्गादिभ्यो यञ् । etc. With तदन्तविधि, यञ्-अन्त-प्रातिपदिकात् is understood; in दिग्योगे पञ्चमी.
- च 0 – This brings ङीप्.
- ङीप् 1/1 – From 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् ।; This is the स्त्री-प्रत्यय.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] यञन्तात् $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ ङीप् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

After यञ्-ending प्रातिपदिक, in feminine, ङीप् is suffixed.

गर्गस्य गोत्रापत्यम् स्त्री गार्गी । A feminine descendant of the *Garga* clan is *Gārgī*.

गर्ग + ङस् + यञ्	4.1.105 गार्गादिभ्यो यञ् । ~ तस्य अपत्यम् तद्धिताः

प्रातिपदिकसंज्ञा by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

गर्ग + य	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
गार्ग + य	7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः
गार्ग् + य	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य
गार्ग्य + ङीप्	4.1.16 यञश्च । ~ ङीप् अतः स्त्रियाम्
गार्ग्य् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

[LSK] अकारलोपे $^{7/1}$ कृते $^{7/1}$ –

When the elision of अ of गार्ग्य by 6.4.148 यस्येति च । is made, the next sūtra should come.

[विधिसूत्रम्] 6.4.150 हलस्तद्धितस्य । ~ यः उपधायाः ईति लोपः

य् which is उपधा of तद्धित after consonant is elided when ई follows.

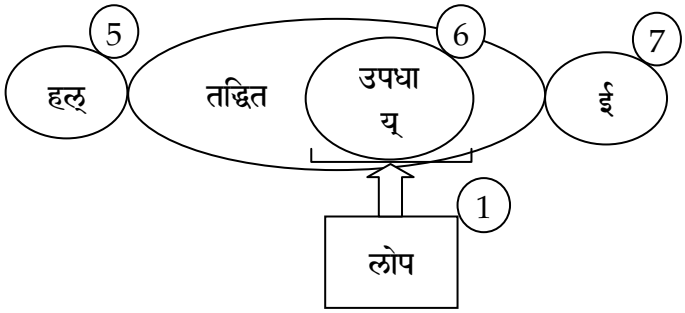

हलः $^{5/1}$ तद्धितस्य $^{6/1}$ । ~ यः $^{6/1}$ उपधायाः $^{6/1}$ ईति $^{7/1}$ लोपः $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- हलः 5/1 – In पूर्वपञ्चमी.
- तद्धितस्य 6/1 – In अवयवषष्ठी to उपधायाः.
- यः 6/1 – From 6.4.149 सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- उपधायाः 6/1 – From 6.4.149 सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः।; this is adjective to यः.

  This is required because 6.4.148 यस्येति च । and this sūtra are under अधिकार of 6.4.22 असिद्धवदत्राभात् ।, which makes the लोप of अ by 6.4.148 यस्येति च । असिद्धवत् for this sūtra.
- ईति 7/1 – From 6.4.148 यस्येति च ।.
- लोपः 1/1 – From 6.4.147 ढे लोपोऽकद्र्याः।; this is आदेश.

[LSK] हलः $^{5/1}$ परस्य $^{6/1}$ तद्धित-यकारस्य $^{6/1}$ उपधाभूतस्य $^{6/1}$ लोपः $^{1/1}$ ईति $^{7/1}$ परे $^{7/1}$ ।

After हल्, य् of तद्धित which is उपधा (of तद्धित) is elided when ई follows.

[LSK] गार्गी $^{1/1}$ ॥

Continued from the previous sūtra.

गार्ग्य् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य
गार्ग् + ई	6.4.150 हलस्तद्धितस्य । ~ यः उपधायाः ईति लोपः

[विधिसूत्रम्] 4.1.17 प्राचां ष्फ तद्धितः । ~ यञः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

ष्फ, which is तद्धित-प्रत्यय, is optionally suffixed after यञ्-ending प्रातिपदिक in feminine, in the opinion among teachers of eastern region.

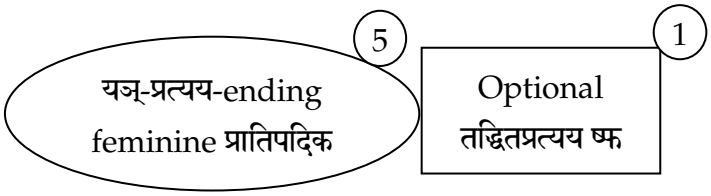

प्राचाम्$^{6/3}$ ष्फ$^{1/1}$ तद्धितः$^{1/1}$ । ~ यञः$^{5/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

3 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- प्राचाम् 6/3 – प्राचाम् आचार्याणाम्, among grammarians of eastern region; connected to a supplied word "मते, in the opinion".
- ष्फ 1/1 – This is प्रत्यय. ष् is इत् by 1.3.6 षः प्रत्ययस्य ।. फ् is replaced by आयन् by 7.1.2 आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनाम् ।.
- तद्धितः 1/1 – Though this sūtra is under स्त्रियाम् अधिकार, this प्रत्यय is specified as तद्धित.
- यञः 5/1 – From the previous sūtra 4.1.16 यञश्च ।.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] यञन्तात्$^{5/1}$ ष्फः$^{1/1}$ वा^{0} स्यात्$^{III/1}$ सः$^{1/1}$ च^{0} तद्धितः$^{1/1}$॥

After यञ्-ending प्रातिपदिक, ष्फ is optionally suffixed. And it is तद्धित-प्रत्यय.

गर्गस्य गोत्रापत्यम् स्त्री गार्ग्यायणी गार्गी वा । A feminine descendant of the *Garga* clan is *Gārgī*.

By this sūtra, there is an alternative form of गार्ग्यायणी.

गर्ग + ङस् + यञ्	4.1.105 गार्गादिभ्यो यञ् । ~ तस्य अपत्यम् तद्धिताः
गर्ग + य	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
गार्ग + य	7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः
गार्ग् + य	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य
गार्ग्य + ष्फ	4.1.17 प्राचां ष्फ तद्धितः । ~ यञः स्त्रि aयाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च
गार्ग्य + आयन् अ	7.1.2 आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनाम् ।
गार्ग्य् + आयन	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

Now, गार्ग्यायन is षित्-प्रत्यय ending प्रातिपदिक. For स्त्रीप्रत्यय, the next sūtra is required.

[विधिसूत्रम्] 4.1.41 षिद्गौरादिभ्यश्च । ~ ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After षित्-ending and गौर etc. प्रातिपदिक, ङीष् is suffixed in the sense of feminine.

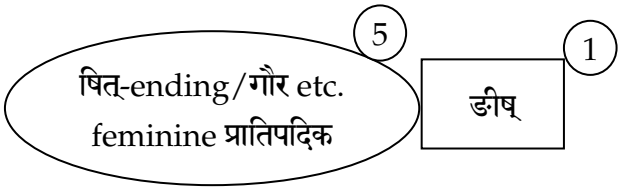

षिद्-गौरादिभ्यः $^{5/3}$ च ^{0} । ~ ङीष् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 5 words as अनुवृत्ति

- षिद्-गौरादिभ्यः 5/3 – ष् इति यस्य सः षित् (116B) = प्रत्ययः ।,with तदन्तविधि, षित्-अन्त-प्रातिपदिक is understood. गौरः आदिः येषां ते गौरादयः (116B) = गौरादिगणः, a group of words starting with गौर. षित् च गौरादयः च षिद्गौरादयः (ID) तेभ्यः ।; in दिग्योगे पञ्चमी.
- च 0 – This brings ङीष्.
- ङीष् 1/1 – From 4.1.40 अन्यतो ङीष् ।; This is the स्त्री-प्रत्यय. ङीष् brings अन्तोदत्त while ङीप् brings आद्युदात्त.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] षिद्भ्यः $^{5/3}$ गौरादिभ्यः $^{5/3}$ च ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ ङीष् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

After षित्-ending and गौरादिगण प्रातिपदिक, in feminine, ङीष् is suffixed.

[LSK] गार्ग्यायणी $^{1/1}$।

Continuing from the previous sūtra,

गार्ग्य + ष्फ	4.1.17 प्राचां ष्फ तद्धितः । ~ यञः स्त्रि aयाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च
गार्ग्य + आयन् अ	7.1.2 आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनाम् ।
गार्ग्य् + आयन	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य
गार्ग्यायन + ङीष्	4.1.41 षिद्गौरादिभ्यश्च । ~ ङीष् स्त्रियाम् प्रत्ययः परः च
गार्ग्यायन् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य
गार्ग्यायणी	8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ नः णः

[LSK] नर्तकी $^{1/1}$। Dancer

This is another example of षित्, कृत्प्रत्यय ष्वुन् in the sense of performer as an artist, is suffixed to नृतीँ गात्रविक्षेपे (4P) to dance.

नृत् + ष्वुन्	3.1.145 शिल्पिनि ष्वुन् । ~ धातोः प्रत्ययः
नृत् + अक	7.1.1 युवोरनाकौ ।
नर्त् + अक	7.3.86 पुगन्तलघूपधस्य च । ~ गुणः
नर्तक + ङीष्	4.1.41 षड्गौरादिभ्यश्च । ~ ङीष् स्त्रियाम् प्रत्ययः परः च
नर्तक् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

[LSK] गौरी $^{1/1}$। A lady whose complexion is white. Pārvatī.

This is an example of गौरादिगण.

गौर + ङीष्	4.1.41 षड्गौरादिभ्यश्च । ~ ङीष् स्त्रियाम् प्रत्ययः परः च
गौर् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

[LSK] अनडुही $^{1/1}$। अनड्वाही $^{1/1}$। A female cow.

अनडुह् (bull) is found in गौरादिगण. There is वार्त्तिक for this word in feminine: (वा.) आमनुडुहः स्त्रियां वा ।, which gives आम्-आगम optionally. Being मित्, this आगम is placed after the last vowel. By this वार्त्तिक, there are two forms.

अनडुह् + ङीष्	4.1.41 षड्गौरादिभ्यश्च । ~ ङीष् स्त्रियाम् प्रत्ययः परः च
अनडु आ ह् + ई	(वा.) आमनुडुहः स्त्रियां वा । with 1.1.47 मिदचोऽन्त्यात्परः ।
अनड् वा ह् + ई	6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

अनड्वाही

आम्-अभाव-पक्षे,

अनडुही

[LSK] आकृतिगणः $^{1/1}$ अयम् $^{1/1}$॥

This गौरादिगण is आकृतिगण. The number of the list is not fixed.

[विधिसूत्रम्] 4.1.20 वयसि प्रथमे । ~ ङीप् अतः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After अ-ending प्रातिपदिक in the sense of the initial stage of life, when it is feminine, ङीप् is suffixed .

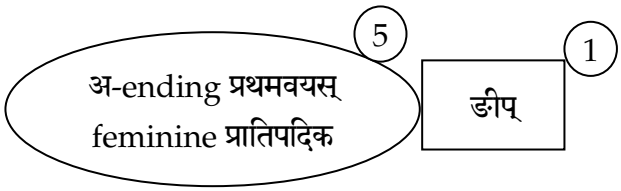

वयसि $^{7/1}$ प्रथमे $^{7/1}$ । ~ ङीप् $^{1/1}$ अतः $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- वयसि 7/1 – वयस् (age) in विषयसप्तमी; in the sense of age.
- प्रथमे 7/1 – This is adjective to वयसि. Together, "in the sense of the first stage of age"
- ङीप् 1/1 – From 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् ।; This is the स्त्री-प्रत्यय.
- अतः 5/1 – From 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।; the प्रातिपदिक has to be अदन्त.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] प्रथमवयोवाचिनः $^{5/1}$ अदन्तात् $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ ङीप् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

In feminine, ङीप् is suffixed after अ-ending प्रातिपदिक which ends with टित् etc. and not उपसर्जन.

[LSK] कुमारी $^{1/1}$॥ A young girl.

कुमार + ङीप्	4.1.20 वयसि प्रथमे । ~ ङीप् अतः स्त्रि eयाम् प्रत्ययः परः च
कुमार् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य
कुमारी	

[विधिसूत्रम्] 4.1.21 द्विगोः। ~ ङीप् अतः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After अ-ending द्विगुसमास in feminine, ङीप् is suffixed.

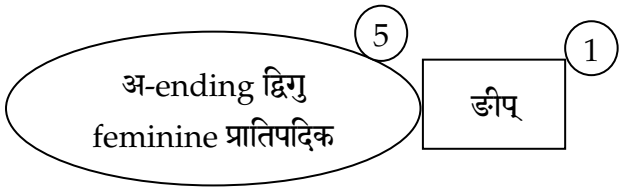

द्विगोः $^{5/1}$ । ~ ङीप् $^{1/1}$ अतः $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

1 word in the सूत्र; 7 words as अनुवृत्ति

- द्विगोः 5/1 – द्विगु is a संज्ञा given to a certain type of समास by 2.1.52 संख्यापुर्वो द्विगुः । ~ समानाधिकरणे
- ङीप् 1/1 – From 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् ।; This is the स्त्री-प्रत्यय.
- अतः 5/1 – From 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।; the प्रातिपदिक has to be अदन्त.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] अदन्तात् $^{5/1}$ द्विगोः $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ ङीप् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

In feminine, ङीप् is suffixed after अ-ending द्विगु-समास.

[LSK] त्रिलोकी $^{1/1}$ । A group of three worlds.

त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रिलोकी ।

त्रि + आम् + लोक + आम्	2.1.51 तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च । ~ दिक्सङ्ख्ये समानाधिकरणेन
त्रि + लोक	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः। ~ लुक्
द्विगु-संज्ञा	2.1.52 सङ्ख्यापूर्वो द्विगुः ।
एकवद्भाव	2.4.1 द्विगुरेकवचनम् ।
स्त्रीलिङ्गः	(वा.) अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियां भाष्यते ।[2]
त्रिलोक + ङीप्	4.1.21 द्विगोः । ~ ङीप् स्त्रियाम्
त्रिलोक् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः
त्रिलोकी	

In this manner, त्रयाणां पादानां समाहारः त्रिपादी । अष्टानाम् अध्यायानां समाहारः अष्टाध्यायी । चुर्णां सूत्राणां समाहारः चतुःसूत्री ।

[2] For this वार्त्तिक, there is अपवाद, (वा.) पात्राद्यन्तस्य न । by which पञ्चपात्रम्, त्रिभुवनम्, etc. are made.

[LSK] अजादित्वात् $^{5/1}$ त्रिफला $^{1/1}$ । त्र्यनीका $^{1/1}$ सेना $^{1/1}$ ।

त्रिफला and त्र्यनीका are listed in अजादिगण. Thus टाप् is the स्त्रिप्रत्यय for them by 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्.

त्रयाणां फलानां समाहारः त्रिफला । A group of three fruits.

त्रि + आम् + फल + आम्	2.1.51 तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च । ~ दिक्सङ्ख्ये समानाधिकरणेन
त्रि + फल	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः। ~ लुक्

द्विगु-संज्ञा by 2.1.52 सङ्ख्यापूर्वो द्विगुः ।; एकवद्भाव by 2.4.1 द्विगुरेकवचनम् ।; स्त्रीलिङ्ग by (वा.) अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियां भाष्यते ।

त्रिफल + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्
त्रिफला	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

In the same manner,

त्रयाणाम् अनीकानां समाहारः त्र्यानीका । A group of three armies.

Though this sūtra is not introduced in LSK, since it helps in understanding the Vedic culture, it is introduced here in this context.

[विधिसूत्रम्] 4.1.33 पत्युर्नो यज्ञसंयोगे । ~ ङीप् अतः स्त्रियाम्

पति-शब्द in feminine takes न्-आदेश at the last letter when the meaning is she who is associated to पति by/for यज्ञ.

पत्युः $^{6/1}$ नः $^{1/1}$ यज्ञसंयोगे $^{7/1}$ । ~ ङीप् $^{1/1}$ अतः $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- पत्युः 6/1 – Of पति-शब्द
- नः 1/1 – This is आदेश. The अ is उच्चारणार्थ. 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य। is required.
- यज्ञसंयोगे 7/1 – यज्ञेन संयोगः (3T) । यज्ञाय संयोगः (4T) ।
- ङीप् 1/1 – This is suffix; from 4.1.26 संख्याव्ययादेर्ङीप् ।.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

पत् न्	4.1.33 पत्युर्नो यज्ञसंयोगे । ~ ङीप् अतः स्त्रियाम्
पत्न् + ङीप्	4.1.33 पत्युर्नो यज्ञसंयोगे । ~ ङीप् अतः स्त्रियाम्
पत्नी	

[विधिसूत्रम्] 4.1.39 वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः ।

~ वा अनुपसर्जनात् ङीप् अतः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After अ-ending प्रातिपदिक in feminine, ending with a word which indicates color, which ends with अनुदात्त, and has त् in its उपधा, ङीप् is suffixed. And also the त् is replaced by न्.

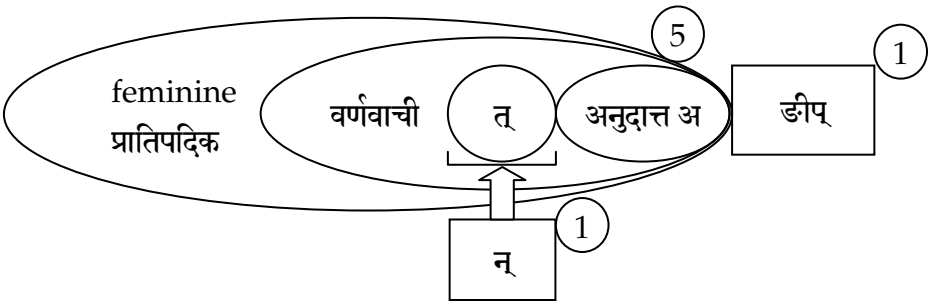

वर्णात्$^{5/1}$ अनुदात्तात्$^{5/1}$ तोपधात्$^{5/1}$ तः$^{6/1}$ नः$^{1/1}$ । ~ वा^{0} अनुपसर्जनात्$^{5/1}$ ङीप्$^{1/1}$ अतः$^{5/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

5 word in the सूत्र; 9 words as अनुवृत्ति

- वर्णात् 5/1 – A word denoting वर्ण, color; this is adjective to अदन्तात् प्रातिपदिकात्; with तदन्तविधि, वर्णवाचि-अन्तात् is understood; in दिग्योगे पञ्चमी.
- अनुदात्तात् 5/1 –This is adjective to वर्णात्; with तदन्तविधि, अनुदात्तान्तात् is understood.
- तोपधात् 5/1 – This is adjective to वर्णात्; तकारः उपधा यस्य सः तोपधः (116B), तस्मात्।; A वर्णवाची which has त् as its उपधा.
- तः 6/1 – A letter त् in स्थानेयोगा षष्ठी.
- नः 1/1 – This is आदेश. अ is just for pronunciation.
- वा 0 – From 4.1.38 मनोरौ वा ।; ङीप्-प्रत्यय and न्-आदेश are optional.
- अनुपसर्जनात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.14 अनुपसर्जनात् ।; टित् etc. प्रातिपदिक should not be उपसर्जन in समास. The meaning of the प्रातिपदिक has to be प्रधान if it is in समास.
- ङीप् 1/1 – From 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् ।; This is the स्त्री-प्रत्यय.
- अतः 5/1 – From 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।; the प्रातिपदिक has to be अदन्त.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] वर्णवाची $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ अनुदात्तान्तः $^{1/1}$ तोपधः $^{1/1}$ तदन्तात् $^{5/1}$ अनुपसर्जनात् $^{5/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ वा ^{0} ङीप् $^{1/1}$ तकारस्य $^{6/1}$ नकारादेशः $^{1/1}$ च ^{0} ।

After प्रातिपदिक in feminine, which is not secondary in meaning in समास, and which ends with a word indicating color, which ends with अनुदात्त and has त् in उपधा, ङीप् is optionally suffixed and also त् of the word indicating color is replaced by न्.

[LSK] एनी, एता $^{1/1}$ । That which is colorful.

एत (colorful) is अ-ending प्रातिपदिक indicating वर्ण (color). It has अनुदात्त in its last vowel, and has त् as its उपधा. Thus, in feminine, this sūtra is applicable.

एत + ङीप्	4.1.39 वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः । ~ वा अनुपसर्जनात् ङीप् अतः स्त्रियाम्
एन + ई	4.1.39 वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः । ~ वा अनुपसर्जनात् ङीप् अतः स्त्रियाम्
एन् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

In the other option,

एत + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्
एता	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

In the same manner,

[LSK] रोहिणी, रोहिता $^{1/1}$ ॥ That which is red.

रोहित + ङीप्	4.1.39 वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः । ~ वा अनुपसर्जनात् ङीप् अतः स्त्रियाम्
रोहिन + ई	4.1.39 वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः । ~ वा अनुपसर्जनात् ङीप् अतः स्त्रियाम्
रोहिन् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः
रोहिणी	8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम् व्यवायेऽपि ।

In the other option,

रोहित + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्
रोहिता	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

[विधिसूत्रम्] 4.1.44 वोतो गुणवचनात् । ~ ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

A short उ-ending प्रातिपदिक denoting गुण optionally takes ङीष् in feminine.

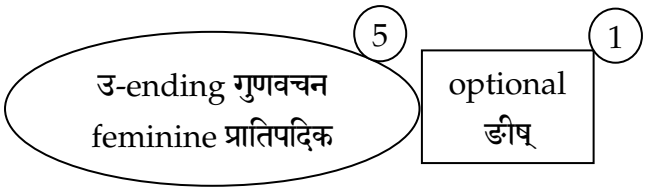

वा ^{0} उतः $^{5/1}$ गुणवचनात् $^{5/1}$ । ~ ङीष् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

3 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- वा 0 – ङीष् is optional. The other option is without any स्त्रीप्रत्यय.
- उतः 5/1 – By तदन्तविधि with गुणवचनात्, उदन्त-गुणवचनात् is understood.
- गुणवचनात् 5/1 – A प्रातिपदिक denoting गुण; in पूर्वपञ्चमी.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष्।.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] उदन्तात् $^{5/1}$ गुणवाचिनः $^{5/1}$ वा ^{0} ङीष् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$।

ङीष् is optionally suffixed to उ-ending प्रातिपदिक denoting गुण, which is feminine.

[LSK] मृद्वी, मृदुः $^{1/1}$ । That which is soft.

मृदु + ङीष्	4.1.44 वोतो गुणवचनात् । ~ ङीष् स्त्रियाम् ।
मृद्व् + ई	6.1.77 इको यणचि ।

Other उ-ending गुणवचनs are: पटु/पट्वी, लघु/लघ्वी, गुरु/गुर्वी, साधु/साध्वी,

[विधिसूत्रम्] 4.1.45 बह्वादिभ्यश्च । ~ वा ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

Words in बहु-आदि-गण in feminine optionally take ङीष्.

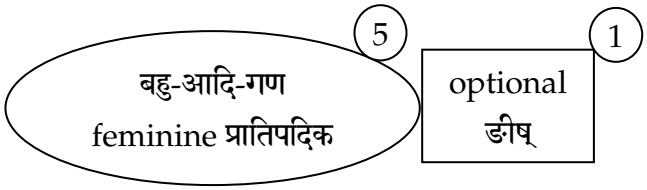

बहु-आदिभ्यः $^{5/1}$ च ^{0} । ~ वा ^{0} ङीष् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 7 words as अनुवृत्ति

- बहु-आदिभ्यः 5/3 – बहुः आदिः येषां ते बह्वादयः (116B), a group of words starting with बहु[3], तेभ्यः; in दिग्योगे पञ्चमी.
- च 0 – This brings ङीष् and वा from the previous sūtra.
- वा 0 – From 4.1.44 वोतो गुणवचनात् ।; ङीष् is optional. The other option is without any स्त्रीप्रत्यय.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष्।.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] एभ्यः $^{5/1}$ वा ^{0} ङीष् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$।

ङीष् is optionally suffixed to बहु etc. which is feminine.

[LSK] बह्वी, बहुः $^{1/1}$ ।

बहु + ङीष्	4.1.45 बह्वादिभ्यश्च । ~ वा ङीष् स्त्रियाम्
बह्व् + ई	6.1.77 इको यणचि ।

[3] बह्वादिगणः - बहु। पद्धति। अङ्कति। अञ्चति। अंहति। वंहति। शकटि। शक्तिःशस्त्रे। शारि। वारि। गति। अहि। कपि। मुनि। यष्टि। चण्ड। अराल। कमल। कृपाण। विकट। विशाल। विशङ्कट। भरुज। ध्वज। कल्याण। उदार। पुराण। अहन्।

In बह्वादिगण, there are गणसूत्रs. In LSK, two of them are introduced here.

(गणसूत्रम्) कृदिकारादक्तिनः । ~ वा ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After प्रातिपदिक in feminine ending with इ as a part of कृत्प्रत्यय, but other than क्तिन्, ङीष् is optionally suffixed.

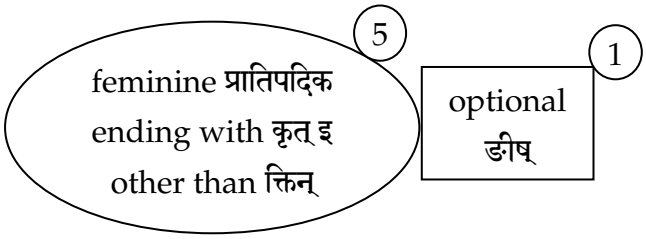

कृत्-इकारात्$^{5/1}$ अक्तिनः$^{5/1}$ । ~ वा^{0} ङीष्$^{1/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

2 words in the गणसूत्र; 7 words as अनुवृत्ति

- कृत्-इकारात् 5/1 – कृतः इकारः कृदिकारः (6T), यस्मात् ।; This is adjective to प्रातिपदिकात्. By तदन्तविधि, कृदिकारान्तात् प्रातिपदिकात् is understood.
- अक्तिनः 5/1 – न क्तिन् अक्तिन् (NT), तस्मात् ।; This is adjective to कृत्-इकारात्. क्तिन् is a स्त्रीप्रत्यय given by 3.3.94 स्त्रियां क्तिन् ।.

[LSK] रात्री, रात्रिः$^{1/1}$। Night

The word रात्रि is made of रा दाने (2P) to give with त्रिप्-प्रत्यय given by (उणादि. 4.67) राशादिभ्यां त्रिप् ।.

रा + त्रिप् (उणादि. 4.67) राशादिभ्यां त्रिप् ।

रात्रि

By 3.3.1 उणादयो बहुलम् ।, all प्रत्ययs given by उणादिसूत्रs are termed कृत्-प्रत्यय. Thus, the word रात्रि is ending with इ of कृत्प्रत्यय which is not क्तिन्, and it is a feminine word. Now, by this गणसूत्र, optional ङीष् is given.

रात्रि + ङीष् (गणसूत्रम्) कृदिकारादक्तिनः । ~ वा ङीष् स्त्रियाम्

रात्र् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

In the other option, there is no additional प्रत्यय.

In the same manner, ओषधी/ओषधिः, भूमी/भूमिः, श्रेणी/श्रेणिः, etc. are made.

(गणसूत्रम्) सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके ।

In the opinion of all grammarians, ङीष् is optionally suffixed after इ-ending प्रातिपदिक in feminine, which does not end with प्रत्यय having the meaning of क्तिन्.

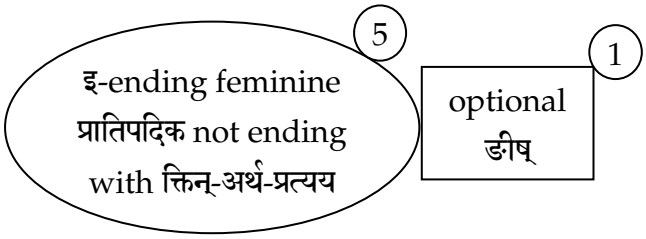

सर्वतः ^{0} अक्तिन्-अर्थात् $^{5/1}$ इति ^{0} एके $^{1/3}$ ।

4 words in the गणसूत्र; all the contexts from the previous गणसूत्र are brought down

- सर्वतः 0 – "सर्वेषाम् आचार्याणां मते, in the opinion of all grammarians" is understood.
- अक्तिन्-अर्थात् 5/1 – क्तिनः अर्थः यस्य सः क्तिन्नर्थः (616B) = प्रत्ययः, suffix which has the meaning of क्तिन् । The meaning of क्तिन् is भावे, अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् in feminine. न क्तिन्नर्थः अक्तिन्नर्थः (NT), तस्मात् ।; This is adjective to प्रातिपदिकात्. By तदन्तविधि, अक्तिन्नर्थान्तात् प्रातिपदिकात् (after प्रातिपदिक which does not end with क्तिन्नर्थ) is understood.
- इति 0 – Thus.
- एके 1/3 – Some say.

By this गणसूत्र, compared to the previous one:

1) इ-ending अव्युत्पन्न-प्रातिपदिक which does not end with कृत्प्रत्यय is included.

2) प्रातिपदिक ending with इ which is a part of कृत्प्रत्यय having the meaning of क्तिन् is excluded.

[LSK] शकटी, शकटिः $^{1/1}$। Small wheel

The word शकटि does not end with कृत्-प्रत्यय. Thus this is अव्युत्पन्न-प्रातिपदिक. By this गणसूत्र, even in this case ङीष् is optionally applicable.

शकटि + ङीष् (गणसूत्रम्) कृदिकारादक्तिनः । ~ वा ङीष् स्त्रियाम्

शकट् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

In the other option, there is no additional प्रत्यय.

In the same manner, अही/अहिः (snake), कपी/कपिः (monkey) etc. are made.

Examples of the case 2) are: अजननि (cessation of existence) and अकरणि (failure) which end with अनि given by 3.3.112 आक्रोशे नञ्यनिः।, which has the meaning of क्तिन्.

[विधिसूत्रम्] 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् । ~ अतः ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

When a female's name is due to her relationship with a male, after the अ-ending male's name ङीष् is suffixed.

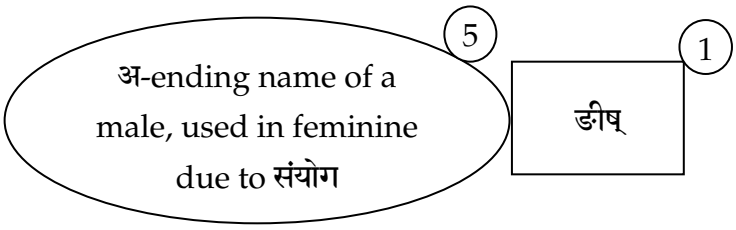

पुंयोगात्$^{5/1}$ आख्यायाम्$^{7/1}$ । ~ अतः$^{5/1}$ ङीष्$^{1/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- पुंयोगात् 5/1 – पुंसः योगः पुंयोगः (6T), तस्मात्।; in हेतौ पञ्चमी. "Because of the relationship with the male", the name of the male is used in feminine.
- आख्यायाम् 7/1 – This 7th case should be understood as 5th. आख्यायते बोध्यते अनया इति आख्या, वाचकः (आख्या is a word by which something is known.) । "पुंसः (of masculine)" has to be added; final meaning is: after a word which tells masculine.
- अतः 5/1 – From 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।; the प्रातिपदिक has to be अदन्त.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष्।.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] या$^{1/1}$ पुम्-आख्या$^{1/1}$ पुंयोगात्$^{5/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ वर्तते$^{III/1}$ ततः^{0} ङीष्$^{1/1}$ ।

That male's name which is in feminine, because of a female's relationship with that male, ङीष् is suffixed after that.

[LSK] गोपस्य$^{6/1}$ स्त्री$^{1/1}$ गोपी$^{1/1}$ । A wife of a cowherd.

गोप + ङीष्	4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् । ~ अतः ङीष् स्त्रियाम्
गोप् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

In the same manner, गणकस्य पत्नी गणकी। गिरिशस्य (गिरौ शेते इति गिरिशः, तस्य) पत्नी गिरिशी ।

The next वार्त्तिक is for the sūtra 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् ।.

(वार्त्तिकम्) पालकान्तान्न । ~ ङीष्

After प्रातिपदिक ending with पालक, ङीष् is not suffixed.

पालान्तात्$^{5/1}$ न^{0} । ~ ङीष्$^{1/1}$

2 words in the वार्त्तिक; the whole context comes from the sūtra.

- पालान्तात् 5/1 – After प्रातिपदिक which ends with the word पालक.
- न 0 – स्त्रीप्रत्यय ङीष् is negated. As a result, being अदन्त, the पालकान्त-प्रातिपदिक takes टाप् by 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय.

[LSK] गोपालिका$^{1/1}$। अश्वपालिका$^{1/1}$। A wife of a cowherd. A wife of a horse keeper.

गां पालयति इति गोपालकः ।

The word पालक is made of पाल् (10U) to protect with कर्तरि ण्वुल्.

पाल् + ण्वुल्	3.1.133 ण्वुल्तृचौ ।
पाल् + अक	7.1.1 युवोरनाकौ ।

Then the word is compounded with गो.

गोपालकस्य स्त्री गोपालिका ।

For the word गोपालक, ङीष् is प्राप्त by 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् ।, and negated by this (वा.) पालकान्न ।. Thus, गोपालक being अदन्त, टाप् is given.

गोपालक + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्
गोपालका	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
गोपालिका	7.3.44 प्रत्ययस्थात् कात् पूर्वस्यात इदाप्यसुपः ।

This sūtra is introduced next.

[विधिसूत्रम्] 7.3.44 प्रत्ययस्थात् कात् पूर्वस्यात इदाप्यसुपः ।

The अ before क् of प्रत्यय is replaced by इ when आप्, which is not after सुप्, follows.

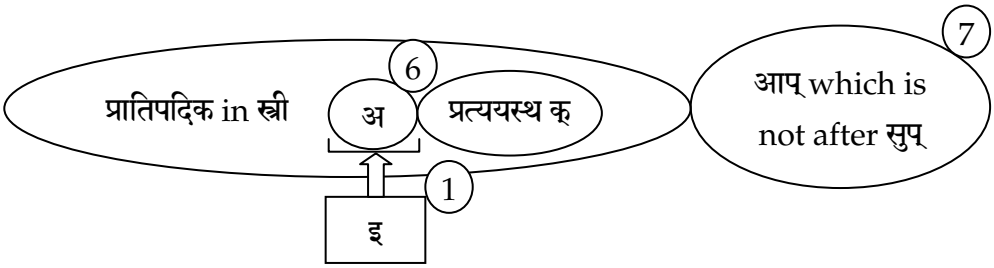

प्रत्ययस्थात्$^{5/1}$ कात्$^{5/1}$ पूर्वस्य$^{6/1}$ अतः$^{6/1}$ इत्$^{1/1}$ आपि$^{7/1}$ असुपः$^{5/1}$ ।

7 words in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- प्रत्ययस्थात् 5/1 – प्रत्यये तिष्ठति इति प्रत्ययस्थः (that which obtains in प्रत्यय), तस्मात् ।; this is an adjective to कात्.
- कात् 5/1 – After क्; the अ after क् is for उच्चारण; in दिग्योगे पञ्चमी to पूर्वस्य.
- पूर्वस्य 6/1 – This is an adjective to अतः.
- अतः 6/1 – A short अ; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- इत् 1/1 – This is आदेश.
- आपि 7/1 – आप्-प्रत्यय; in परसप्तमी.
- असुपः 5/1 – This is qualifying आपि; in दिग्योगे पञ्चमी to "परे" which is to be supplied as an adjective to आपि.

[LSK] प्रत्ययस्थात्$^{5/1}$ कात्$^{5/1}$ पूर्वस्य$^{6/1}$ अकारस्य$^{6/1}$ इत्$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ आपि$^{7/1}$, सः$^{1/1}$ आप्$^{1/1}$ सुपः$^{5/1}$ परः$^{1/1}$ न^{0} चेत्^{0} ।

इ is the substitute in the place of अ before क् which obtains in प्रत्यय, when आप् follows, if आप् does not have सुप् .

[LSK] सर्विका$^{1/1}$ । All.

सर्व + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्
सर्वा	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

By 6.1.85 अन्तादिवच्च।, the एकादेश आ is अन्तवत् of पूर्व. Thus सर्वा is considered to be सर्वनाम.

सर्व् + अकच् + आ	5.3.71 अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः ।
सर्वका	
सर्विका	7.3.44 प्रत्ययस्थात् कात् पूर्वस्यात इदाप्यसुपः ।

[LSK] कारिका $^{1/1}$ । A doer.

कृ + ण्वुल्	3.1.133 ण्वुल्तृचौ । ~ कृत् प्रत्ययः धातोः
कृ + अक	7.1.1 युवोरनाकौ ।
कार् + अक	7.2.115 अचो ञ्णिति । ~ वृद्धिः
कारक + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्
कारका	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
कारिका	7.3.44 प्रत्ययस्थात् कात् पूर्वस्यात इदाप्यसुपः ।

[LSK] अतः ^{0} किम् ^{0} ? नौका $^{1/1}$ ।

What is अतः? – This is how the words are connected: प्रत्ययस्थ-ककारात् पूर्वस्य अतः इत् (इ is आदेश for अ which is before क् as a part of प्रत्यय). In the case of नौ (boat) + क (स्वार्थे), the letter before क् is not अ. Thus इ-आदेश does not take place.

[LSK] प्रत्ययस्थात् $^{5/1}$ किम् ^{0} ? शक्नोति $^{III/1}$ इति ^{0} शका $^{1/1}$ ।

What is प्रत्ययस्थात्? – The क् of शका (the one who is capable) is of शक्-धातु, not of a प्रत्यय by 3.1.134 (पचादि अच्).

[LSK] असुपः $^{5/1}$ किम् ^{0} ? बहुपरिव्राजका $^{1/1}$ नगरी $^{1/1}$ ।

What is असुपः? – Before आप्, there should not be सुप्.

बहवः परिव्राजकाः यस्याम् नगर्याम् बहुपरिव्राजका । A city where there are many सन्न्यासिन्s.

परि + व्रज् + ण्वुल्	3.1.133 ण्वुल्तृचौ ।
परि + व्रज् + अक	7.1.1 युवोरनाकौ ।
परि + व्राज् + अक	7.2.116 अत उपधायाः । ~ वृद्धिः
बहु + जस् + परिव्राजक + जस्	2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः
बहुपरिव्राजक + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्
बहुपरिव्राजका	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

Here, before टाप्, there is जस्. Thus इ-आदेश does not take place.

The next वार्त्तिक is also for the sūtra 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् ।.

(वार्त्तिकम्) सूर्याद्देवतायां चाब्वाच्यः ।

It should be said that चाप् should be suffixed after सूर्य in the sense of feminine देवता.

सूर्यात्$^{5/1}$ देवतायाम्$^{7/1}$ चाप्$^{1/1}$ वाच्यः$^{1/1}$ ।

4 words in the वार्त्तिक; the whole context comes from the sūtra.

- सूर्यात् 5/1 – After the word "सूर्य".
- देवतायाम् 7/1 –This qualifies the स्त्री. In the sense of goddess.
- चाप् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय. च् is इत् for intonation.
- वाच्यः 1/1 – This has to be additionally said.

[LSK] सूर्यस्य$^{6/1}$ स्त्री$^{1/1}$ देवता$^{1/1}$ सूर्या$^{1/1}$। A wife of सूर्य who is goddess.

For this, ङीष् is प्राप्त by 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् ।, and then चाप् is given by this वार्त्तिक.

सूर्य + चाप्	(वा.) सूर्याद्देवतायां चाब्वाच्यः ।
सूर्या	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

[LSK] देवतायाम्$^{7/1}$ किम्^{0} ? ।

Why is देवतायाम् said? – See the case where the स्त्री is मनुष्य.

सूर्यस्य$^{6/1}$ स्त्री$^{1/1}$ मानुषी$^{1/1}$ सूरी$^{1/1}$ । A wife of सूर्य who is human.

सूर्य + ङीष्	4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् । ~ ङीष्
सूर्य् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

Continue to the next वार्त्तिक.

The following वार्त्तिक is found under the sūtra 6.4.149 सूर्यतष्याऽगस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः।.

(वार्त्तिकम्) सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च । ~ यः उपधायाः लोपः

There is elision of य् which is उपधा of सूर्य and अगस्त्य when छ or ङी follows.

सूर्य-अगस्त्ययोः $^{6/2}$ छे $^{7/1}$ च ^{0} ङ्याम् $^{7/1}$ च ^{0} । ~ यः $^{6/1}$ उपधायाः $^{6/1}$ लोपः $^{1/1}$

5 words in the वार्त्तिक; 3 words as अनुवृत्ति are required.

- सूर्य-अगस्त्ययोः 6/2 – In सम्बन्धषष्ठी to उपधायाः.
- छे 7/1 – तद्धितप्रत्यय छ; in परसप्तमी.
- च 0 – This connects these two प्रत्ययs.
- ङ्याम् 7/1 – स्त्रीप्रत्यय ङी; in परसप्तमी.
- च 0 – This connects these two प्रत्ययs. These two प्रत्ययs can follow both सूर्य and अगस्त्य to be the condition for उपधा यकार लोप.
- यः 6/1 – The letter य् in स्थानेयोगा षष्ठी
- उपधायाः 6/1 – This is समानाधिकरण to यः.
- लोपः 1/1 – This is आदेश.

[LSK] य-लोपः $^{1/1}$ ।

There is elision of य्.

[LSK] सूरी $^{1/1}$ - कुन्ती $^{1/1}$; मानुषी $^{1/1}$ इयम् $^{1/1}$॥ A wife of सूर्य – कुन्ती, she is human.

सूर्यस्य $^{6/1}$ स्त्री $^{1/1}$ मानुषी $^{1/1}$ सूरी $^{1/1}$ ।

सूर्य + ङीष् 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् । ~ ङीष्

सूर्य् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

सूर् + ई (वा.) सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च । ~ यः उपधायाः लोपः

This वार्त्तिक is applicable for four combinations; सूर्य + छ, सूर्य + ङीष् (not in देवता), अगस्त्य + छ, and अगस्त्य + ङी. सूर्य and अगस्त्य can be modified forms.

Example of सूर्य + छ –

सौरीयः । That which exists in a thing which belongs to सूर्य, such as light.

सूर्य + अण् 4.3.120 तस्येदम् । ~ तद्धिताः

सौर्य + अ 7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः

सौर्य् + अ 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

सौर्य + छ 4.3.53 तत्र भवः । with 4.2.114 वृद्धाच्छः ।~ तद्धिताः

सौर्य + ईय 7.1.2 आयनेयीनीयियः फढखच्छघां प्रत्ययादीनाम् ।

सौर्य् + ईय 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

सौर् + ईय (वा.) सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च । ~ यः उपधायाः लोपः

Another example of सूर्य + ङी –

सौरी । That which belongs to सूर्य.

सूर्य + अण् 4.3.120 तस्येदम् । ~ तद्धिताः

सौर्य + अ 7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः

सौर्य् + अ 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

सौर्य + ङीप् 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्

सौर्य् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

सौर् + ई (वा.) सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च । ~ यः उपधायाः लोपः

Example of अगस्त्य + छ –

आगस्तीय । That which exists in अगस्त्य.

अगस्त्य + छ 4.3.53 तत्र भवः । with 4.2.114 वृद्धाच्छः ।~ तद्धिताः

अगस्त्य + ईय 7.1.2 आयनेयीनीयियः फढखच्छघां प्रत्ययादीनाम् ।

आगस्त्य + ईय 7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः

आगस्त्य् + ईय 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

आगस्त् + ईय (वा.) सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च । ~ यः उपधायाः लोपः

Example of अगस्त्य + ङी –

अगस्ती । A wife of अगस्त्य.

अगस्त्य + ङीष् 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् । ~ अतः ङीष् स्त्रियाम्

अगस्त्य् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

अगस्त् + ई (वा.) सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च । ~ यः उपधायाः लोपः

[विधिसूत्रम्] 4.1.49 इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् ।

~ पुंयोगात् ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

To denote a wife of इन्द्र etc., आनुक् is attached to the प्रातिपदिक and ङीष् is suffixed.

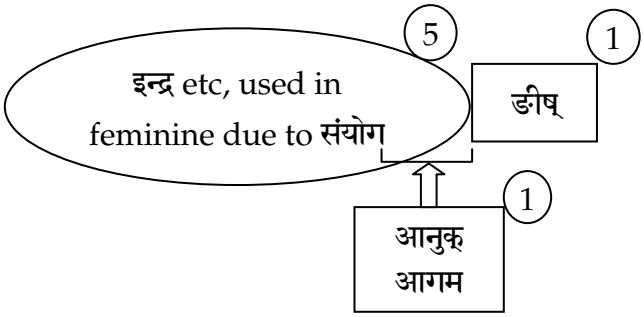

इन्द्र-वरुण-भव-शर्व-रुद्र-मृड-हिम-अरण्य-यव-यवन-मातुल-आचार्याणाम् $^{6/3}$ आनुक् $^{1/1}$ ।

~ पुंयोगात् $^{5/1}$ ङीष् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 7 words as अनुवृत्ति

- इन्द्र-वरुण-भव-शर्व-रुद्र-मृड-हिम-अरण्य-यव-यवन-मातुल-आचार्याणाम् 6/3 – Twelve प्रातिपदिकs are compounded as ID; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- आनुक् 1/1 – This is आगम; the content is आन्; अन्त-अवयव for इन्द्र etc. by 1.1.46 आद्यन्तौ टकितौ ।
- पुंयोगात् 5/1 – From 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् ।.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष्।.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] एषाम् $^{6/3}$ आनुक्-आगमः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ङीष् $^{1/1}$ च ^{0} ।

आनुक् आगम is attached after these प्रातिपदिकs, and also ङीष् is suffixed.

[LSK] इन्द्रस्य $^{6/1}$ स्त्री $^{1/1}$ इन्द्राणी $^{1/1}$ । A wife of *Indra*.

इन्द्र + आन्	4.1.49 इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् । ~ ङीष् स्त्रियाम्
इन्द्रान्	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
इन्द्रान् + ङीष्	4.1.49 इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् । ~ ङीष् स्त्रियाम्
इन्द्राणी	8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ नः णः

In the same manner,

[LSK] वरुणानी $^{1/1}$ । भवानी $^{1/1}$ । शर्वाणी $^{1/1}$ । रुद्राणी $^{1/1}$ । मृडानी $^{1/1}$ ।

A wife of *Varuṇa*, *Bhava*, *Śarva*, *Rudra*, or *Mṛḍa*.

For the last six of the twelve प्रातिपदिकs mentioned in the sūtra 4.1.49 इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् ।, there are several वार्त्तिकs.

(वार्त्तिकम्) हिमारण्ययोर्महत्त्वे । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

For हिम and अरण्य, आनुक् and ङीष् are given in the sense of greatness.

हिम-अरण्ययोः $^{6/2}$ महत्त्वे $^{7/1}$ । ~ आनुक् $^{1/1}$ ङीष् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the वार्त्तिक; 7 words as अनुवृत्ति

- हिम-अरण्ययोः 6/2 – In स्थानेयोगा षष्ठी for the आगम.
- महत्त्वे 7/1 – In विषयसप्तमी. हिम and अरण्य in feminine become in the sense of greatness.

[LSK] महत् $^{1/1}$ हिमम् $^{1/1}$ हिमानी $^{1/1}$ । The huge ice.

हिम + आन्	(वा.) हिमारण्ययोर्महत्वेरम । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
हिमान्	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
हिमान् + ङीष्	(वा.) हिमारण्ययोर्महत्वेरम । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
हिमानी	

[LSK] महत् $^{1/1}$ अरण्यम् $^{1/1}$ अरण्यानी $^{1/1}$ । The great forest.

अरण्य + आन्	(वा.) हिमारण्ययोर्महत्वेरम । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
अरण्यान्	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
अरण्यान् + ङीष्	(वा.) हिमारण्ययोर्महत्वेरम । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
अरण्यानी	

(वार्त्तिकम्) **यवाद्दोषे ।** ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After यव, आनुक् and ङीष् are given in the sense of limitation.

यवात्$^{5/1}$ दोषे$^{7/1}$ । ~ आनुक्$^{1/1}$ ङीष्$^{1/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

2 words in the वार्त्तिक; 7 words as अनुवृत्ति

- यवात् 5/1 – In पूर्वपञ्चमी.
- दोषे 7/1 – In विषयसप्तमी. यव in feminine becomes in the sense of limitation.

[LSK] दुष्टः$^{1/1}$ यवः$^{1/1}$ यवानी$^{1/1}$ । A bad barley.

यव + आन्	(वा.) यवाद्दोषे । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
यवान्	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
यवान् + ङीष्	(वा.) यवाद्दोषे । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
यवानी	

(वार्त्तिकम्) **यवनाल्लिप्याम् ।** ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After यवन, आनुक् and ङीष् are given in the sense of script.

यवनात्$^{5/1}$ लिप्याम्$^{7/1}$ । ~ आनुक्$^{1/1}$ ङीष्$^{1/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

2 words in the वार्त्तिक; 7 words as अनुवृत्ति

- यवनात् 5/1 – In पूर्वपञ्चमी.
- लिप्याम् 7/1 – लिपि (script, how letters are written) in विषयसप्तमी. यवन in the sense of script takes आनुक् and ङीष्.

  In the sense of पुंयोग it takes only ङीष् by 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् । and the form is यवनी (a wife of Greek man).

[LSK] यवनानाम्$^{6/3}$ लिपिः$^{1/1}$ यवनानी$^{1/1}$ । The script of Greek language.

यवन + आन्	(वा.) यवनाल्लिप्याम् । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
यवनान्	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
यवनान् + ङीष्	(वा.) यवनाल्लिप्याम् । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
यवनानी	

(वार्त्तिकम्) मातुलोपाध्याययोरानुग्वा ।

~ पुंयोगात् ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

For मातुल and उपाध्याय, आनुक् is optional.

मातुल-उपाध्याययोः $^{6/2}$ आनुक् $^{1/1}$ वा ^{0}। ~ पुंयोगात् $^{5/1}$ ङीष् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

3 words in the वार्त्तिक; 7 words as अनुवृत्ति

- मातुल-उपाध्याययोः 6/2 – In स्थानेयोगा षष्ठी for आनुक्-आगम.
- आनुक् 1/1 – This is आगम.
- वा 0 –This आनुक्-आगम is optional.

[LSK] मातुलानी $^{1/1}$, मातुली $^{1/1}$ । A wife of maternal uncle.

[LSK] उपाध्यायानी $^{1/1}$, उपाध्यायी $^{1/1}$ । A wife of teacher.

(वार्त्तिकम्) आचार्यादणत्वं च ।

~ पुंयोगात् आनुक् ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After आचार्य, णत्व does not take place.

आचार्यात् $^{5/1}$ अणत्वम् $^{1/1}$ च ^{0}। ~ आनुक् $^{1/1}$ पुंयोगात् $^{5/1}$ ङीष् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

3 words in the वार्त्तिक; 8 words as अनुवृत्ति

- आचार्यात् 5/1 – In पूर्वपञ्चमी.
- अणत्वम् 1/1 – न णत्वम् अणत्वम् (NT)। Absence of णत्व by 8.4.2 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।.
- च 0 – This connects the context with the sūtra.

[LSK] आचार्यस्य $^{1/1}$ स्त्री $^{1/1}$ आचार्यानी $^{1/1}$। A wife of आचार्य.

आचार्य + आन्	4.1.49 इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् । ~ ङीष् स्त्रियाम्
आचार्यान्	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
आचार्यान् + ङीष्	4.1.49 इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् । ~ ङीष् स्त्रियाम्
आचार्यानी	

By this वार्त्तिक, 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ नः णः does not apply.

(वार्त्तिकम्) अर्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे ।

~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After अर्य and क्षत्रिय, आनुक् and ङीष् are optionally given in their own meaning.

अर्यक्षत्रियाभ्याम्$^{5/2}$ वा^{0} स्वार्थे$^{7/1}$ । ~ आनुक्$^{1/1}$ ङीष्$^{1/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

3 words in the वार्त्तिक; 5 words as अनुवृत्ति

- अर्यक्षत्रियाभ्याम् 5/2 – अर्य and क्षत्रिय in पूर्वपञ्चमी.
- वा 0 – This connects the context with the sūtra.
- स्वार्थे 7/1 – Not in पुंयोग.

[LSK] अर्याणी$^{1/1}$, अर्या$^{1/1}$ । A noble lady.

अर्य + आन्	(वा.) अर्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
अर्यान्	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
अर्यान् + ङीष्	(वा.) अर्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे । ~ आनुक् ङीष् स्त्रियाम्
अर्याणी	8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ नः णः

When आनुक् and ङीष् are not taken,

अर्य + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्
अर्या	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

In the same manner,

[LSK] क्षत्रियाणी$^{1/1}$, क्षत्रिया$^{1/1}$ । A kṣatriya woman.

[विधिसूत्रम्] 4.1.50 क्रीतात्करणपूर्वात् । ~ ङीष् अतः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

A short अ-ending प्रातिपदिक which ends with the word क्रीत (that which is purchased) and starts with the word denoting करण of क्रीत takes ङीष् in feminine.

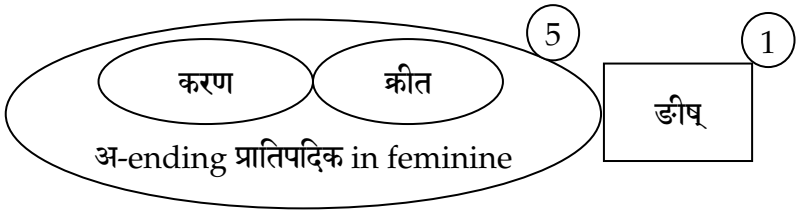

क्रीतात्$^{5/1}$ करण-पूर्वात्$^{5/1}$ । ~ ङीष्$^{1/1}$ अतः$^{5/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

2 words in the सूत्र; 7 words as अनुवृत्ति

- क्रीतात् 5/1 – This is adjective to प्रातिपदिकात्. By तदन्तविधि, "क्रीत-अन्तात् प्रातिपदिकात्" is understood.
- करण-पूर्वात् 5/1 – This is also adjective to प्रातिपदिकात्. करणं (करण-वाचकम्) पूर्वं (पूर्वपदम्) यस्य प्रातिपदिकस्य तत् करणपूर्वम् (that which has a word denoting करण as पूर्वपद), तस्मात् ।
- अतः 5/1 – From 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।; This is adjective to प्रातिपदिकात्. By तदन्तविधि, "अदन्तात् प्रातिपदिकात्" is understood.

  See the example for the reason why अदन्तात् is required while क्रीत-अन्तात् is specified.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष्।.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] क्रीतान्तात्$^{5/1}$ अदन्तात्$^{5/1}$ करणादेः$^{5/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ ङीष्$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ ।

After अ-ending प्रातिपदिक which ends with क्रीत and starts with करण, in the sense of feminine, ङीष् is suffixed.

[LSK] वस्त्रक्रीती$^{1/1}$। That which is bought by garment.

वस्त्रैः क्रीता वस्त्रक्रीती ।

वस्त्र + भिस् + क्रीत 2.1.32 कर्तृकरणे कृता बहुलम् । ~ तृतीया तत्पुरुषः विभाषा सुप् सुपा सह समासः

By (वा.) गतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेः ।, when गति, कारक, and उपपद are compounded with कृदन्त, समास-संज्ञा is given before सुप्-उत्पत्ति. Thus क्रीञ् (9P) to buy + क्त is compounded before सुप् is suffixed. In this way, क्रीत itself does not get स्त्रीप्रत्यय टाप्. As a result, the compounded प्रातिपदिक becomes अदन्त.

वस्त्रक्रीत	2.4.7 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
वस्त्रक्रीत + ङीष्	4.1.50 क्रीतात्करणपूर्वात् । ~ अतः ङीष् स्त्रियाम्
वस्त्रक्रीत् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः
वस्त्रक्रीती	

[LSK] क्वचित्^{0} न^{0} । धनक्रीता$^{1/1}$ ॥

In some places the usage of ङीष् is not seen.

धनेन क्रीता धनक्रीता ।

टाप् is suffixed.

[विधिसूत्रम्] 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।

~ ङीष् अतः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

A short अ-ending प्रातिपदिक ending with a word denoting स्वाङ्ग (part of the body), which is उपसर्जन and does not have संयोग in its उपधा, takes optional ङीष् in feminine.

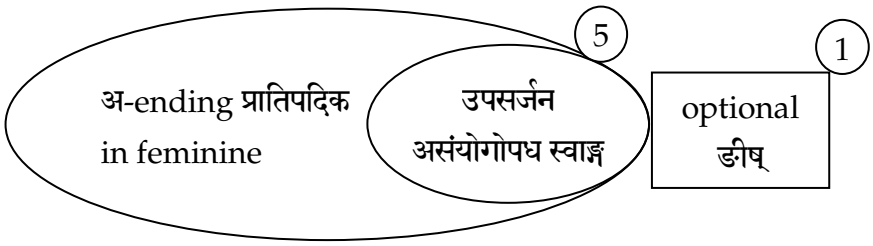

स्वाङ्गात्$^{5/1}$ च^{0} उपसर्जनात्$^{5/1}$ असंयोग-उपधात्$^{5/1}$ । ~ वा^{0} ङीष्$^{1/1}$ अतः$^{5/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

4 words in the सूत्र; 8 words as अनुवृत्ति

- स्वाङ्गात् 5/1 – स्वाङ्ग (part of the body); this is adjective to प्रातिपदिकात्. With तदन्तविधि, स्वाङ्गान्तात् प्रातिपदिकात् is understood.
- च 0 – This brings down the optional ङीष् from the previous sūtra.
- उपसर्जनात् 5/1 – This is adjective to स्वाङ्गात्. The word has to be उपसर्जन in समास.
- असंयोग-उपधात् 5/1 – संयोगः उपधायां यस्य सब्दस्य सः संयोगोपधः (176B), न संयोगोपधः असंयोगोपधः (NT), तस्मात् ।; This is adjective to स्वाङ्गात्. The word should not have conjunct consonants in its उपधा.
- वा 0 – From 4.1.53 अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा ।; the other option is टाप् by 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् ।.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष् ।.
- अतः 5/1 – From 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।; This is adjective to प्रातिपदिकात्. With तदन्तविधि, अदन्तात् प्रातिपदिकात् is understood.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] असंयोग-उपधम्$^{1/1}$ उपसर्जनम्$^{1/1}$ यत्$^{1/1}$ स्वाङ्गम्$^{1/1}$ तदन्तात्$^{5/1}$ अदन्तात्$^{5/1}$ ङीष्$^{1/1}$ वा^{0} स्यात्$^{III/1}$ ।

After अ-ending प्रातिपदिक ending with a word denoting part of the body, which does not have conjunct consonant in its उपधा, and which is उपसर्जन in समास, ङीष् is optionally suffixed in the sense of feminine.

[LSK] केशान्$^{2/3}$ अतिक्रान्ता$^{1/1}$ – अतिकेशी$^{1/1}$, अतिकेशा$^{1/1}$ । The one who goes beyond hair.

केश + शस् + अति (वा.) अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया । ~ समासः तत्पुरुषः

प्रातिपदिकसंज्ञा 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

केश + अति 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

अति gains उपसर्जनसंज्ञा by 1.2.43 प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम्। for the purpose of पूर्वनिपात.

अति + केश 2.2.30 उपसर्जनं पूर्वम् ।

केशान् gains उपसर्जनसंज्ञा by 1.2.44 एकविभक्ति चापूर्वनिपाते । for the purpose of non-पूर्वनिपात.

The स्वाङ्ग word is केश, the face. It ends with अ and does not have संयोग in its उपधा.

अतिकेश + ङीष् 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।

अतिकेश् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

The other option is टाप्.

अतिकेश + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।

अतिकेशा 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

In the same manner,

[LSK] चन्द्रमुखी$^{1/1}$ चन्द्रमुखा$^{1/1}$ । The one who has a face like the moon.

चन्द्रः इव मुखं यस्याः सा ।

चन्द्र + सुँ + मुख + सुँ 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः

The स्वाङ्ग word is मुख, the face. It ends with अ and does not have संयोग in its उपधा.

मुख is उपसर्जन since all the words involved in बहुव्रीहि-समास are उपसर्जन, secondary.

चन्द्रमुख + ङीष् 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।

चन्द्रमुख् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

The other option is टाप्.

[LSK] असंयोगोपधात्$^{5/1}$ किम्^{0} ? सुगुल्फा$^{1/1}$ ।

Why is असंयोगोपध told? See the case of सुगुल्फा. The word गुल्फ has संयोग in its उपधा. Thus ङीष् is not applicable. Thus टाप् only is suffixed.

शोभनौ गुल्फौ यस्याः सा सुगुल्फा । The one who has a nice ankle

सु + गुल्फ + औ 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः

सुगुल्फ + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।

[LSK] उपसर्जनात्$^{5/1}$ किम्^{0} ? शिखा$^{1/1}$ ॥

Why is उपसर्जन told? See the case of शिखा (tuft of hair). The word denotes part of the body. However, it is not used as उपसर्जन. In this case, only टाप् is suffixed.

[निषेधसूत्रम्] 4.1.56 न क्रोडादिबह्वचः ।

~ स्वाङ्गात् उपसर्जनात् ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

ङीष् is prohibited for a प्रातिपदिक ending with a word denoting स्वाङ्ग (part of the body), which is उपसर्जन, when that word belongs to क्रोडादिगण, or has more than two vowels.

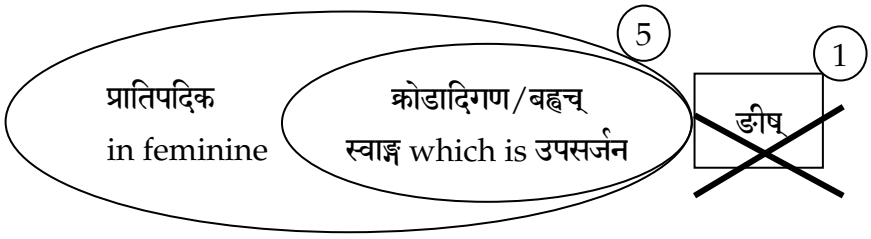

न^{0} क्रोडादि-बह्वचः$^{5/1}$ । ~ स्वाङ्गात्$^{5/1}$ उपसर्जनात्$^{5/1}$ ङीष्$^{1/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

2 words in the सूत्र; 8 words as अनुवृत्ति

- न 0 – Prohibition of ङीष्, which was प्राप्त by 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।.
- क्रोडादि-बह्वचः 5/1 – क्रोडा (chest) आदिः येषां ते क्रोडादयः (116B) = क्रोडादिगणः । बहवः अचः यस्य सः बह्वच् (116B), that which has more than two vowels. क्रोडादयः च बह्वच् च तयोः समाहारः क्रोडाइबह्वद् (SD), तस्मात्।; This is adjective to स्वाङ्गात्.
- स्वाङ्गात् 5/1 – From 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।; this is adjective to प्रातिपदिकात्. With तदन्तविधि, स्वाङ्गान्तात् प्रातिपदिकात् is understood.
- उपसर्जनात् 5/1 – From 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष् ।.

[LSK] क्रोडादेः$^{5/1}$ वह्वचः$^{5/1}$ च^{0} स्वाङ्गात्$^{5/1}$ न^{0} ङीष्$^{1/1}$ ।

After प्रातिपदिक ending with a word denoting part of the body, which belongs to the group starting with क्रोड, or has more than two vowels, ङीष् is prohibited.

[LSK] कल्याणक्रोडा$^{1/1}$ ।

कल्याणी क्रोडा यस्याः सा अश्वा । That which has good chest.

कल्याणी + सुँ + क्रोडा + सुँ	2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः
प्रातिपदिकसंज्ञा	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्
कल्याणी + क्रोडा	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
कल्याण + क्रोडा	6.3.34 स्त्रियाः पुंवद् भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु ।

कल्याण + क्रोड 1.2.48 गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य । ~ ह्रस्वः

ङीष् is प्राप्त by 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।. That is negated by 4.1.56 न क्रोडादिबह्वचः ।.

कल्याणक्रोड + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।

कल्याणक्रोडा 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

In this manner, कल्याणनखा (the one who has good nail), सुगला (the one who has good neck), etc., are made.

[LSK] आकृतिगणः $^{1/1}$ अयम् $^{1/1}$ ।

The list of this group is not fixed.

[LSK] सुजघना $^{1/1}$ ॥ That which has good hip.

This is an example of बह्वच्.

शोभने जघने यस्याः सा सुजघना ।

सु + जघन + औ 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः

The rest is the same operation as above.

In this manner, सुवदना (the one who has good face), चन्द्रवदना (the one who has moon like face), etc., are made.

[निषेधसूत्रम्] 4.1.58 नखमुखात् संज्ञायाम् ।

~ न स्वाङ्गात् ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

ङीष् is prohibited for a प्रातिपदिक ending with a word denoting स्वाङ्ग (part of the body), when that word is नख or मुख, and the प्रातिपदिक is संज्ञा.

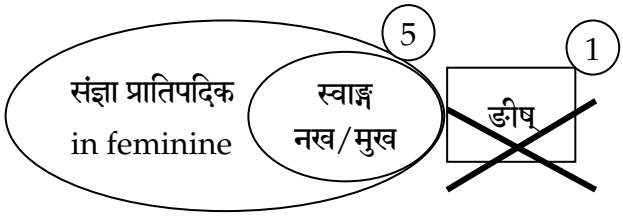

नखमुखात्$^{5/1}$ संज्ञायाम्$^{7/1}$ । ~ न^{0} स्वाङ्गात्$^{5/1}$ ङीष्$^{1/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

2 words in the सूत्र; 8 words as अनुवृत्ति

- नखमुखात् 5/1 – नखं च मुखं च तयोः समाहारः (SD), तस्मात्।; This is adjective to स्वाङ्गात्.
- संज्ञायाम् 7/1 – When the प्रातिपदिक is a proper noun.
- न 0 – From 4.1.56 न क्रोडादिबह्वचः ।; Prohibition of ङीष्, which was प्राप्त by 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।.
- स्वाङ्गात् 5/1 – From 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।; this is adjective to प्रातिपदिकात्. With तदन्तविधि, स्वाङ्गान्तात् प्रातिपदिकात् is understood.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष् ।.

[LSK] न^{0} ङीष्$^{1/1}$ ।

ङीष् is prohibited.

As an example, शूर्पणखा, name of a demoness who appears in Rāmāyaṇa.

शूर्पाणि इव नखानि यस्याः सा तन्नाम्नी राक्षसी शूर्पणखा ।

One who has nails like fans. A demoness named such.

शूर्प + जस् + नख + जस्	2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः
प्रातिपदिकसंज्ञा	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्
शूर्प + नख	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

ङीष् is प्राप्त by 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।. Since this is संज्ञा, that ङीष् is negated by 4.1.58 नखमुखात् संज्ञायाम् ।.

शूर्पनख + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।
शूर्पनखा	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

Now, णत्व is to take place by the next sūtra.

[विधिसूत्रम्] 8.4.3 पूर्वपदात् संज्ञायामगः । ~ रषाभ्याम् नः णः अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवाये अपि

In संज्ञा, र्/ष् in पूर्वपद becomes the cause for णत्व. However, ग् in the पूर्वपद cannot be allowed as व्यवधान.

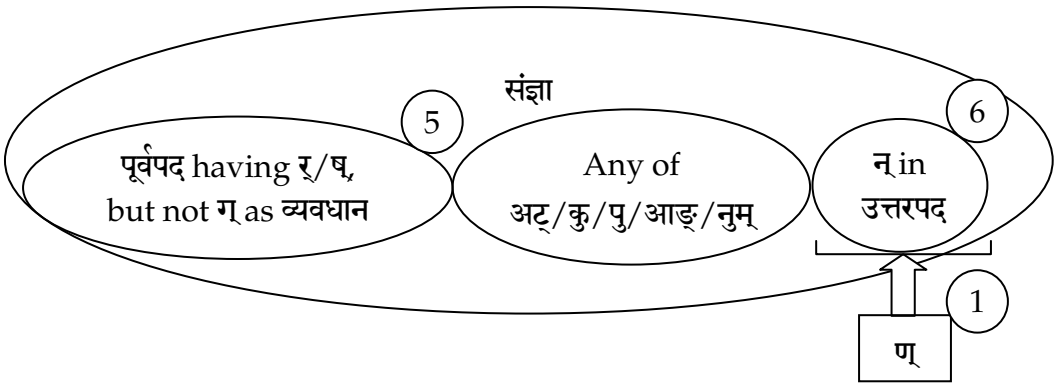

पूर्वपदात्$^{5/1}$ संज्ञायाम्$^{7/1}$ अगः$^{5/1}$ । ~ रषाभ्याम्$^{5/2}$ नः$^{6/1}$ णः$^{1/1}$ अट्-कु-प्वाङ्-नुम्-व्यवाये$^{7/1}$ अपि^{0}

3 words in the सूत्र, 5 words as अनुवृत्ति

- पूर्वपदात् 5/1 – पूर्वपद here is understood as पूर्वपदस्थ, qualifying रषाभ्याम्, the निमित्त.
- संज्ञायाम् 7/1 – संज्ञा here means proper noun; in विषयसप्तमी.
- अगः 5/1 – अविद्यमानः गकारः यस्मिन् तत् अग् (117B), तस्मात् ।; this is adjective to पूर्वपदात्.

  When there is ग् in पूर्वपद as व्यवधान, णत्व does not take place. E.g., ऋचाम् अयनम् ऋगयनम् ।
- रषाभ्याम् 5/2 – From 8.4.1 रषाभ्यां नो णः समानपदे ।.

  (वा.) ऋवर्णानस्य णत्वं वाच्यम् । has to be also taken into consideration in this context.
- नः 6/1 – From 8.4.1 रषाभ्यां नो णः समानपदे ।; प्रातिपदिक is न्; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- णः 1/1 – From 8.4.1 रषाभ्यां नो णः समानपदे ।; This is आदेश. The अ after ण् is उच्चारणार्थ.
- अट्-कु-प्वाङ्-नुम्-व्यवाये 7/1 – From 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।; in सतिसप्तमी.
- अपि 0 – From 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।

[LSK] पूर्वपदस्थात्$^{5/1}$ निमित्तात्$^{5/1}$ परस्य$^{6/1}$ नस्य$^{6/1}$ णः$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ संज्ञायाम्$^{7/1}$ न^{0} तु^{0} गकार-व्यवधाने$^{7/1}$ ।

In proper noun, न् after the cause existing in पूर्वपद becomes ण्, but not in the case where ग् (in the पूर्वपद) is intervening.

[LSK] शूर्पणखा $^{1/1}$ ।

Continuing from the previous example, since there is रेफ in the पूर्वपद, and there is no ग् after रेफ in the पूर्वपद, having the रेफ as निमित्त, the न् in the उत्तरपद becomes ण् by 8.4.3 पूर्वपदात् संज्ञायामगः ।, as this word is संज्ञा.

[LSK] गौरमुखा $^{1/1}$ । A lady named "the one who has a white face".

This is the other example of 4.1.58 नखमुखात् संज्ञायाम् ।.

गौरं मुखं यस्याः सा तन्नाम्नी काचित् स्त्री गौरमुखा।

गौर + सुँ + मुख + सुँ	2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः
प्रातिपदिकसंज्ञा	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्
गौर + मुख	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

ङीष् is प्राप्त by 4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् ।. Since this is संज्ञा, that ङीष् is negated by 4.1.58 नखमुखात् संज्ञायाम् ।.

गौरमुख + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।
गौरमुखा	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

[LSK] संज्ञायाम् $^{7/1}$ किम् ^{0}? ताम्रमुखी $^{1/1}$ कन्या $^{1/1}$॥

This is पदकृत्य of 4.1.58 नखमुखात् संज्ञायाम् ।. Why is संज्ञायाम् told? See the case ताम्रमुखी.

ताम्रं मुख्कं यस्याः सा ताम्रमुखी/ताम्रमुखा । One who has copper red face.

ताम्र + सुँ + मुख + सुँ	2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः
प्रातिपदिकसंज्ञा	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्
ताम्र + मुख	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

Since this is not संज्ञा, 4.1.58 नखमुखात् संज्ञायाम् । is not applicable. Thus, optional ङीष् is to be suffixed.

ताम्रमुख + ङीष्	4.1.54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् । ~ वा ङीष्
ताम्रमुख् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

The other option is टाप्.

ताम्रमुख + टाप्	4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।
ताम्रमुखा	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

[विधिसूत्रम्] 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । ~ ङीष् अतः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After जाति-वाचक which is not नियतस्त्रीलिङ्ग and does not have य् as its उपधा, ङीष् is the feminine suffix.

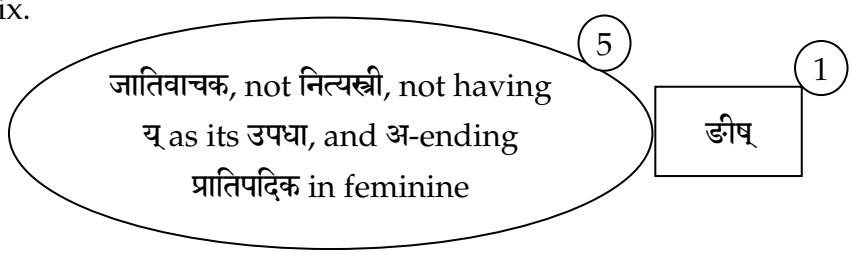

जातेः $^{5/1}$ अस्त्री-विषयात् $^{5/1}$ अयोपधात् $^{5/1}$ । ~ ङीष् $^{1/1}$ अतः $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

3 words in the सूत्र; 7 words as अनुवृत्ति

- जातेः 5/1 – जाति here means जातिवाचक, a word denoting class; this is adjective to प्रातिपदिकात्.
- अस्त्री-विषयात् 5/1 – स्त्री विषयः (स्त्री नियमेन वाच्या) यस्य सः स्त्रीविषयं प्रातिपदिकम् (116B) । न स्त्रीविषयम् (NT), a word which is not नियतस्त्रीलिङ्ग, तस्मात् ।; this is also adjective to प्रातिपदिकात्.
- अयोपधात् 5/1 – यकारः उपधा यस्य सः योपधं प्रातिपदिकम् (116B) । न योपधम् अयोपधम् (NT), that which does not have य् as its उपधा, तस्मात् ।; this is also adjective to प्रातिपदिकात्.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष्।.
- अतः 5/1 – From 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।; This is adjective to प्रातिपदिकात्. With तदन्तविधि, अदन्तात् प्रातिपदिकात् is understood.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] जातिवाचि $^{1/1}$ यत् $^{1/1}$ न ^{0} च ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ नियतम् ^{0} अयोपधम् $^{1/1}$ ततः ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ ङीष् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

ङीष् is suffixed after प्रातिपदिक in feminine denoting जाति, but not always feminine, and it does not have य् as its उपधा.

What is जाति? – There is a śloka describing four types of जातिs:

आकृतिग्रहणा जातिः, लिङ्गानां च न सर्वभाक् ।
सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या, गोरं च चरणैः सह ॥

1) आकृतिग्रहणा जातिः

The first type of जाति is that which is grasped by the form. For example, कुक्कुट (cock), सूकर (pig), तट (river bank), etc. In feminine, by this sūtrra 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । ~ ङीष् अतः स्त्रियाम्, they become कुक्कुटी, सूकरी, and तटी respectively.

2) लिङ्गानां च न सर्वभाक् सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या (जातिः)

The second type of जाति is that which does not represent all genders, and by saying once, all the members are grasped. For example, a word वृषल (śūdra) can bring not only a person, but also his family members. However, the gender of the word limits the gender of the meaning of the word. For feminine śūdra, by this sūtrra 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । ~ ङीष् अतः स्त्रियाम्, ङीष् is applied and वृषली is made.

As an exception, ब्राह्मणी is made with ङीन् by 4.1.73 शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् । as ब्राह्मण is listed in शार्ङ्गरवादि-गण. Since शूद्र is listed in अजादि-गण, शूद्रा is made with टाप् by 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् ।.

3) गोरं च (जातिः)

The third type of जाति is गोत्र. गोत्र means word ending with अपत्य-प्रत्यय. For example, औपगव is प्रातिपदिक denoting descendant of उपगु. In feminine, औपगवी is made by this current sūtra.

उपगोः अपत्यम् औपगवः ।

उपगु + ङस् + अण्	4.1.92 तस्यापत्यम् ।
उपगु + अ	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
औपगु + अ	7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः
औपगो + अ	6.4.146 ओर्गुणः । ~ तद्धिते भस्य
औपगव् + अ	6.1.78 एचोऽयवायावः । ~ संहितायाम् अचि

In feminine, ङीप् is प्राप्त by 4.1.15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः । ~ ङीप् अनुपसर्जनात् अतः स्त्रियाम्, and that is negated by 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । ~ ङीष् अतः स्त्रियाम्.

औपगव + ङीष्	4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । ~ ङीष् अतः स्त्रियाम्
औपगव् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

4) चरणैः सह (जातिः)

The fourth type of जाति is चरण. चरण here means वेद-शाखा-अध्येतृ, the one who studies a branch of Veda, such as कठ. रूपसिद्धि is given under LSK's examples.

[LSK] तटी $^{1/1}$ । Riverbank

This is the example of the first type of जाति.

तट + ङीष् 4.1.63 जातेरस्त्री।ङ्विषयादयोपधात् । ~ ङीष् स्त्रि1याम्

तट् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

[LSK] वृषली $^{1/1}$ ।

This is the example of the second type of जाति.

वृषल + ङीष् 4.1.63 जातेरस्त्री।ङ्विषयादयोपधात् । ~ ङीष् स्त्रि1याम्

वृषल् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

[LSK] कठी $^{1/1}$ ।

This is the example of the fourth type of जाति.

कठेन प्रोक्तम् अधीते इति कठी । The one who studies that which is taught by Kaṭha ṛṣi.

कठ + टा + णिनिँ 4.3.104 कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च । ~ णिनिः तेन प्रोक्तम्

कठ + 4.3.107 कठचरकाल्लुक् ।

Now, प्रातिपदिक कठ means कठ-ऋषि-प्रक्त-वेद-शाखा.

कठ + अम् + अण् 4.2.59 तदधीते तद्वेद ।

कठ + 4.2.64 प्रोक्ताल्लुक् ।

Now, प्रातिपदिक कठ means कठ-ऋषि-प्रक्त-वेद-शाखा-अध्यातृ.

कठ + ङीष् 4.1.63 जातेरस्त्री।ङ्विषयादयोपधात् । ~ ङीष् स्त्रि1याम्

कठ् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

[LSK] बह्वृची $^{1/1}$ । The one who studied many mantras (ṛg-veda).

This is another example of the fourth type of जाति.

बहवः ऋचः (अध्येतव्याः) यस्याः सा बह्वृची ।

बहु + जस् + ऋच् + जस् 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः

बह्व् + ऋच् 6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

बह्वृच् + अ (वा.) अनृचबह्वृचौ अध्येतर्येव । ~ समासान्ताः

बह्वृच + ङीष् 4.1.63 जातेरस्त्री।ङ्विषयादयोपधात् । ~ ङीष् स्त्रि1याम्

बह्वृच् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

[LSK] जातेः $^{5/1}$ किम् ^{0} ? मुण्डा $^{1/1}$ ।

Why is जाति told? – मुण्ड is not a जातिवाचक. टाप् is suffixed.

[LSK] अस्त्री-विषयात्$^{5/1}$ किम्^{0} ? बलाका$^{1/1}$ ।

Why is अस्त्रीविषय, a word which does not indicate only feminine, told? – See the case of बालका (crane). This word is used only in feminine. Thus it ends with टाप् by 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् ।. Similarly, मक्षिका (fly), पिपीलिका (ant), यूका (lice), etc. are used only in feminine.

[LSK] अयोपधात्$^{5/1}$ किम्^{0}? क्षत्रिया$^{1/1}$ ।

Why is अयोपध, a word not having य् as its उपधा, told? – After the word क्षत्रिय, since it has य् as its उपधा, this sūtra 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । ~ ङीष् अतः स्त्रियाम् does not apply. Instead, टाप् is applied by 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् ।.

Also, this sūtra is applicable only after a word ending with अ. Thus, तित्तिरिः, गौः, etc. do not take ङीष्.

(वार्त्तिकम्) योपधप्रतिषेधे हयगवयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधः । ~ ङीष्

In the context of prohibition of योपध of 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ।, हय, गवय, मुकय, मनुष्य, and मत्स्य are not prohibited from ङीष्.

योपधप्रतिषेधे $^{7/1}$ हय-गवय-मुकय-मनुष्य-मत्स्यानाम् $^{6/3}$ अप्रतिषेधः $^{1/1}$ ।

3 words in the वार्त्तिक.

- योपधप्रतिषेधे 7/1 – In the context of prohibition of प्रातिपदिक which has य् as its उपधा taught by the sūtra 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । ~ ङीष् अतः स्त्रियाम्.
- हय-गवय-मुकय-मनुष्य-मत्स्यानाम् 6/3 – हय (horse), गवय (ox), मुकय (mule), मनुष्य (human), and मत्स्य (fish); Five प्रातिपदिकs which have य् as its उपधा; in सम्बन्धषष्ठी to अप्रतिषेधः.
- अप्रतिषेधः 1/1 – न प्रतिषेधः इति अप्रतिषेधः (NT) । not prohibited.

[LSK] हयी $^{1/1}$ । A female horse.

हय + ङीष् (वा.) योपधप्रतिषेधे हयगवयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधः । ~ ङीष्

हय् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

[LSK] गवयी $^{1/1}$ । मुकयी $^{1/1}$ । A female cow, a female mule.

In the same manner, these feminine words are made.

[LSK] हलस्तद्धितस्येति यलोपः $^{1/1}$ । मनुषी $^{1/1}$ ।

As for मनुष्य, य् is elided by 6.4.150 हलस्तद्धितस्य ।.

मनुष्य + ङीष् (वा.) योपधप्रतिषेधे हयगवयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधः । ~ ङीष्

मनुष् अ + ई 6.4.150 हलस्तद्धितस्य । ~ यः उपधायाः ईति लोपः भस्य

मनुष् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

For मत्स्य also, elision of उपधा य् takes place. For this operation, the next वार्त्तिक is required.

This वार्त्तिक is found under the context of 6.4.149 सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः ।.

(वार्त्तिकम्) **मत्स्यस्य ङ्याम् ।** ~ यः उपधायाः लोपः

For प्रातिपदिक मत्स्य, when ङी follows, there should be elision of य् in its उपधा.

मत्स्यस्य $^{6/1}$ ङ्याम् $^{7/1}$ । ~ यः $^{6/1}$ उपधायाः $^{6/1}$ लोपः $^{1/1}$

3 words in the वार्त्तिक; 3 words as अनुवृत्ति.

- मत्स्यस्य 6/1 – प्रातिपदिक मत्स्य in सम्बन्धषष्ठी to यः.
- ङ्याम् 7/1 – स्त्रीप्रत्यय ङी in परसप्तमी.
- यः 6/1 – From 6.4.149 सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः ।; Letter य् in स्थानेयोगा षष्ठी.
- उपधायाः 6/1 – From 6.4.149 सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः ।; this is adjective to यः.
- लोपः 1/1 – From 6.4.147 ढे लोपोऽकद्र्वाः ।; this is आदेश.

[LSK] यलोपः $^{1/1}$ । मत्सी $^{1/1}$ ॥

य् is elided. A female fish.

मत्स्य + ङीष्	(वा.) योपधप्रतिषेधे हयगवयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधः । ~ ङीष्
मत्स् अ + ई	(वा.) मत्स्यस्य ङ्याम् । ~ यः उपधायाः लोपः
मत्स् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

[विधिसूत्रम्] 4.1.65 इतो मनुष्यजातेः । ~ ङीष् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After इ-ending मनुष्य-जाति-वाचक प्रातिपदिक, ङीष् is the feminine suffix.

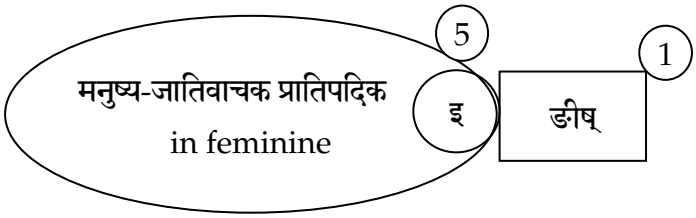

इतः $^{5/1}$ मनुष्यजातेः $^{5/1}$ । ~ ङीष् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- इतः 5/1 – इत्, indicating short इ; in पूर्वपञ्चमी. This is an adjective to प्रातिपदिकात्. With तदन्तविधि, इकारान्तात् प्रातिपदिकात् is understood.
- मनुष्यजातेः 5/1 – मनुष्य-जाति here means मनुष्य-जातिवाचक, a word denoting class of human; this is adjective to प्रातिपदिकात्.
- ङीष् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय; from 4.1.40 अन्यतो ङीष्।.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] ङीष् $^{1/1}$ ।

ङीष् is suffixed.

[LSK] दाक्षी $^{1/1}$ ।

दक्षस्य अपत्यं स्त्री दाक्षी । A female descendant of *Dakṣa*.

दक्ष + ङस् + इञ्	4.1.92 तस्यापत्यम् ।
दाक्ष + इ	7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः
दाक्ष् + इ	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः
दाक्षि + ङीष्	4.1.65 इतो मनुष्यजातेः । ~ ङीष् स्त्रियाम्
दाक्ष् + ई	6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

[विधिसूत्रम्] 4.1.66 ऊङुतः । ~ मनुष्यजातेः अयोपधात् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After उ-ending मनुष्य-जाति-वाचक प्रातिपदिक, which does not have य् as its उपधा, ऊङ् is the feminine suffix.

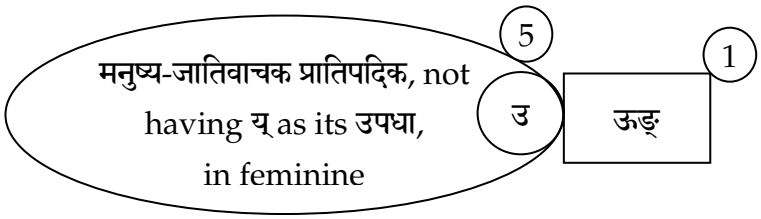

ऊङ् $^{1/1}$ उतः $^{5/1}$ । ~ मनुष्यजातेः $^{5/1}$ अयोपधात् $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 7 words as अनुवृत्ति

- ऊङ् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय. ङ् is इत् by 1.3.3 हलन्त्यम् ।, meant for intonation.
- उतः 5/1 – उत्, indicating short उ; in पूर्वपञ्चमी. This is adjective to प्रातिपदिकात्. With तदन्तविधि, उकारान्तात् प्रातिपदिकात् is understood.
- मनुष्यजातेः 5/1 – From 4.1.65 इतो मनुष्यजातेः ।.
- अयोपधात् 5/1 – From 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ।.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] उदन्तात् $^{5/1}$ अयोपधात् $^{5/1}$ मनुष्यजातिवाचिनः $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ ऊङ् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

ऊङ् is suffixed after उ-ending प्रातिपदिक in feminine, denoting मनुष्यजाति, not having य् as its उपधा.

[LSK] कुरूः $^{1/1}$। A female descendant of Kuru.

कुरु + ङस् + ण्य	4.1.172 कुरुनादिभ्यो ण्यः । ~ तस्य अपत्यम्
कुरु +	4.1.176 स्त्रियामवन्तकुन्तिकुरुभ्यश्च । ~ लुक्
कुरु + ऊङ्	4.1.66 ऊङुतः । ~ मनुष्यजातेः अयोपधात् स्त्रियाम्
कुरू	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

[LSK] अयोपधात् $^{5/1}$ किम् ^{0} ? अध्वर्युः $^{1/1}$ ब्राह्मणी $^{1/1}$॥

Why is अयोपधात् told? – See the case of अध्वर्यु, a female Brāhmaṇa belonging to the अध्वर्यु branch of the Veda. अध्वर्यु being योपध, having य् as its उपधा, ऊङ् by 4.1.66 ऊङुतः । is not applied.

[विधिसूत्रम्] 4.1.68 पङ्गोश्च । ~ ऊङ् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

ऊङ् is the feminine suffix after पङ्गु (lame, one who does not have mobility).

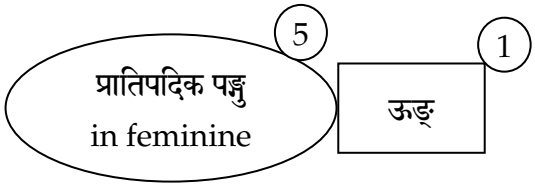

पङ्गोः $^{5/1}$ च ^{0} । ~ ऊङ् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- पङ्गोः 5/1 – पङ्गु (lame); qualifying प्रातिपदिकात् in दिग्योगे पञ्चमी.
- च 0 – This brings ऊङ् from 4.1.66 ऊङुतः ।.
- ऊङ् 1/1 – From 4.1.66 ऊङुतः ।; this is स्त्रीप्रत्यय.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] पङ्गूः $^{1/1}$ । A female without motion ability.

Even if पङ्गु is not मनुष्यजाति, ऊङ् is given.

पङ्गु + ऊङ्	4.1.68 पङ्गोश्च । ~ ऊङ् स्त्रियाम्
पङ्गू	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

The next वार्त्तिक is told under the context of 4.1.68 पङ्गोश्च । ~ ऊङ्.

(वार्त्तिकम्) श्वशुरस्योकाराकारलोपश्च । ~ ऊङ् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

ऊङ् is the feminine suffix after श्वशुर (father-in-law), and the उ and अ of श्वशुर should be elided also.

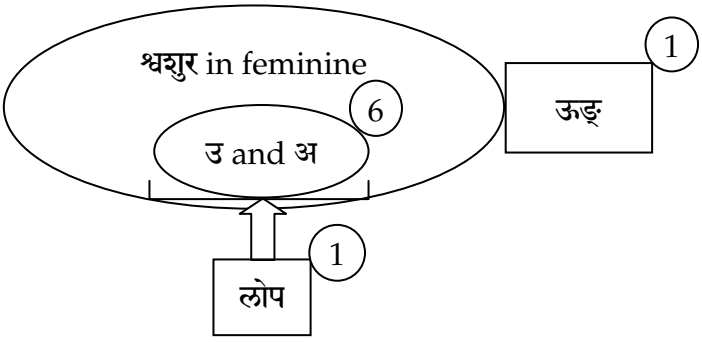

श्वशुरस्य $^{6/1}$ उकार-अकार-लोपः $^{1/1}$ च ^{0} । ~ ऊङ् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

3 words in the वार्त्तिक; other words are understood in the context.

- श्वशुरस्य 6/1 – प्रातिपदिक श्वशुर in सम्बन्धषष्ठी to उकार-अकार-लोपः.
- उकार-अकार-लोपः 1/1 – उकारश्च अकारश्च उकाराकारौ (ID), तयोः लोपः उकाराकारलोपः (6T) । Elision of उ and the last अ of the प्रातिपदिक श्वशुर.
- च 0 – This brings the context of the स्त्रीप्रत्यय ऊङ्.

[LSK] श्वश्रूः $^{1/1}$ ॥ A wife of father-in-law.

श्वशुर + ऊङ् (वा.) श्वशुरस्योकाराकारलोपश्च । ~ ऊङ् स्त्रि।ियाम्

श्व श् र् + ऊ (वा.) श्वशुरस्योकाराकारलोपश्च । ~ ऊङ् स्त्रि।ियाम्

श्वश्रू

Note that 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य does not apply here since ऊङ् is not तद्धित-प्रत्यय.

[विधिसूत्रम्] 4.1.69 ऊरूत्तरपदादौपम्ये । ~ ऊङ् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After प्रातिपदिक of which पूर्वपद is उपमान and उत्तरपद is "ऊरु", ऊङ् is the feminine suffix.

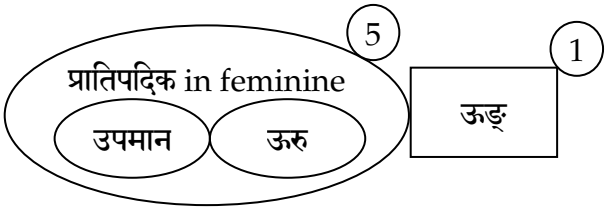

ऊरु-उत्तरपदात्$^{5/1}$ औपम्ये$^{7/1}$ । ~ ऊङ्$^{1/1}$ स्त्रियाम्$^{7/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ प्रत्ययः$^{1/1}$ परः$^{1/1}$ च^{0}

2 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- ऊरु-उत्तरपदात् 5/1 – ऊरुः उत्तरपदं यस्य तत् प्रातिपदिकम् ऊरूत्तरपदम् (116B) that which has ऊरु (thigh) as उत्तरपद, तस्मात् ।
- औपम्ये 7/1 – उपमा (comparison) एव औपम्यम्, स्वर्थे ष्यञ् ।; This word qualifies पूर्वपद, which is implied by the context.
- ऊङ् 1/1 – From 4.1.66 ऊङुतः ।; this is स्त्रीप्रत्यय.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] उपमानवाचि-पूर्वपदम्$^{1/1}$ ऊरु-उत्तरपदम्$^{1/1}$ यत्$^{1/1}$ प्रातिपदिकम्$^{1/1}$ तस्मात्$^{5/1}$ ऊङ्$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ ।

ऊङ् is suffixed after प्रातिपदिक whose पूर्वपद is उपमानवाचिन्, a word which indicates comparison, and whose उत्तरपद is ऊरु.

[LSK] करभोरूः$^{1/1}$॥ The one who has thighs like elephant trunks.

करभौ इव ऊरू यस्याः सा करभोरूः ।

करभ + औ + ऊरु + औ	2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः
प्रातिपदिकसंज्ञा	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्
करभ + ऊरु	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
करभोरु	6.1.87 आद्गुणः । ~ एकः पूर्वपरयोः अचि
करभोरु + ऊङ्	4.1.69 ऊरूत्तरपदादौपम्ये । ~ ऊङ् स्त्रियाम्
करभोरू	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

[विधिसूत्रम्] 4.1.70 संहितशफलक्षणवामादेश्च।

~ ऊरूत्तरपदात् ऊङ् स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After प्रातिपदिक of which पूर्वपद is संहित/शफ/लक्षण/वाम and उत्तरपद is "ऊरु", ऊङ् is the feminine suffix.

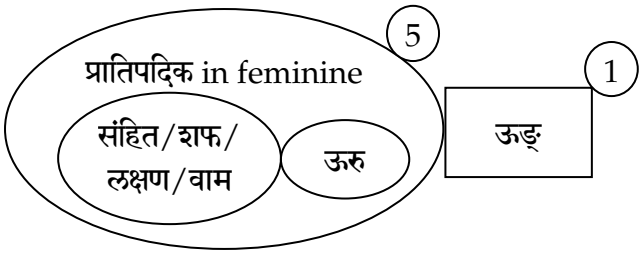

संहित-शफ-लक्षण-वामादेः $^{5/1}$ च ^{0} । ~ ऊरु-उत्तरपदात् $^{5/1}$ ऊङ् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 7 words as अनुवृत्ति

- संहित-शफ-लक्षण-वामादेः 5/1 – संहितः (joined) च शफः (a hoof) च लक्षणः (that which has auspicious mark) च वामः (beautiful) च संहितशफलक्षणवामाः (ID), संहितशफलक्षणवामाः आदयः (आदि-अवयवाः) यस्य सः संहितशफलक्षणवामादिः (116B) समासः, तस्मात् ।; this qualifies प्रातिपदिकात्.
- च 0 – This brings only ऊरु-उत्तरपदात् from 4.1.69 ऊरूत्तरपदादौपम्ये ।.
- ऊरु-उत्तरपदात् 5/1 – From 4.1.69 ऊरूत्तरपदादौपम्ये ।.
- ऊङ् 1/1 – From 4.1.66 ऊङुतः ।; this is स्त्रीप्रत्यय.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] अनौपम्यार्थम् $^{1/1}$ सूत्रम् $^{1/1}$ ।

This sūtra is for समासs whose पूर्वपद is not उपमा-वाचिन्.

[LSK] संहितोरूः $^{1/1}$। The one whose thighs are joined.

संहितौ ऊरू यस्याः सा संहितोरूः ।

संहित + औ + ऊरु + औ	2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः
प्रातिपदिकसंज्ञा	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्
संहित + ऊरु	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
संहितोरु	6.1.87 आद्गुणः । ~ एकः पूर्वपरयोः अचि
संहितोरु + ऊङ्	4.1.70 संहितशफलक्षणवामादेश्च । ~ ऊरूत्तरपदात् ऊङ् स्त्रियाम्
संहितोरू	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

[LSK] शफोरूः $^{1/1}$। The one whose thighs are (joined together like) hoofs.

शफौ ऊरू यस्याः सा शफोरूः ।

[LSK] लक्षणोरूः $^{1/1}$ । The one who has thighs with good marks.

प्रशस्तं लक्षणम् अस्मिन् अस्ति इति लक्षणः । That which has auspicious mark.

लक्षण + सुँ + अच् 5.2.127 अर्शआदिभ्योऽचि । ~ तद् अस्य अस्मिन् अस्ति इति

लक्षण् + अ 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

लक्षणौ ऊरू यस्याः सा लक्षणोरूः ।

[LSK] वामोरूः $^{1/1}$॥ The one who has beautiful thights.

वामौ ऊरू यस्याः सा वामोरूः ।

The next sūtra gives अपवाद to ङीष् taught by 4.1.63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । ~ ङीष् अतः स्त्रियाम्.

[विधिसूत्रम्] 4.1.73 शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् । ~ जातेः अतः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

After जाति-वाचक प्रातिपदिक in feminine, belonging to शार्ङ्गरव-आदि-गण, or ending with अ of अञ्-प्रत्यय, ङीन् is suffixed.

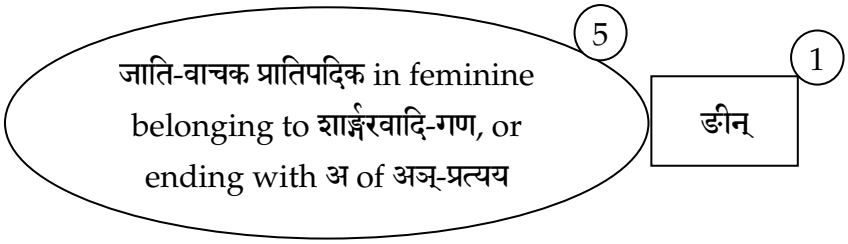

शार्ङ्गरवादि $^{5/3}$ अञः $^{6/1}$ ङीन् $^{1/1}$ । ~ जातेः $^{5/1}$ अतः $^{5/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

3 words in the सूत्र; 7 words as अनुवृत्ति

- शार्ङ्गरवादि 5/3 – शार्ङ्गरवः आदिः येषां ते शार्ङ्गरवादयः[4] (116B), तेभ्यः।; विभक्ति is लुप्त. प्रातिपदिक listed in शार्ङ्गरव-आदि-गण.
- अञः 6/1 – अञ् is तद्धितप्रत्यय; in सम्बन्धषष्ठी to अतः.
- ङीन् 1/1 – This is स्त्रीप्रत्यय. The last न् is इत् by 1.3.3 हलन्त्यम् । and for intonation.
- अतः 5/1 – From 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।; This is adjective to प्रातिपदिकात्. With तदन्तविधि, अदन्तात् प्रातिपदिकात् is understood.
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] शार्ङ्गरवादेः $^{5/1}$ अञः $^{6/1}$ यः $^{1/1}$ अकारः $^{1/1}$ तदन्तात् $^{5/1}$ च ^{0} जातिवाचिनः $^{5/1}$ ङीन् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

After प्रातिपदिक belonging to शार्ङ्गादि-गण, and also प्रातिपदिक ending with अ of अञ्-प्रत्यय, ङीन् is suffixed in feminine.

[LSK] शार्ङ्गरवी $^{1/1}$ । A female descendant of शार्ङ्गरु.

This is an example of शार्ङ्गरवादि-गण.

शृङ्गरोः अपत्यं स्त्री शार्ङ्गरवी ।

शृङ्गरु + ङस् + अण् 4.1.92 तस्यापत्यम् ।

---

[4] शार्ङ्गरवादिगणः – शार्ङ्गरव। कापटव। गौगुलव। ब्राह्मण। गौतम। कामण्डलेय। ब्राहमकृतेय। आनिचेय। आनिधेय। आशोकेय। वात्स्यायन। मौञ्जायन। कैकसेय। काव्य। शैव्य। एहि। पर्येहि। आश्मरथ्य। औदपान। अराल। चण्डाल। वतण्ड। जाति।

प्रातिपदिकसंज्ञा 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

श्ङ्गरु + अ 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

शार् ङ्गरु + अ 7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः

शार्ङ्गरो + अ 6.4.146 ओर्गुणः । ~ तद्धिते भस्य

शार्ङ्गरव् + अ 6.1.78 एचोऽयवायावः । ~ अचि संहितायाम्

Here, शार्ङ्गरव् being अ-ending जातिवाचक, ङीष् is प्राप्त by जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ।. That is negated by the current sūtra.

शार्ङ्गरव + ङीन् 4.1.73 शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् । ~ जातेः अतः स्त्रियाम्

शार्ङ्गरव् + ई 6.4.148 यस्येति च ।

[LSK] बैदी $^{1/1}$ । A female descendant of बिद.

This is an example of प्रातिपदिक ending with अ of अञ्.

बिदस्य गोत्रापत्यं स्त्री बैदी ।

बिद् + ङस् + अञ् 4.1.104 अनुष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ् । ~ तस्य अपत्यम्

बैद् + अ 7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ ञ्णिति वृद्धिः

बैद् + अ 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

Here also, बैद being अ-ending जातिवाचक, ङीष् is प्राप्त by जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ।. That is to be negated because the प्रातिपदिक ends with अ of अञ्.

बैद् + ङीन् 4.1.73 शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् । ~ जातेः अतः स्त्रियाम्

बैद् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

[LSK] ब्राह्मणी $^{1/1}$ ।

ब्राह्मण is listed in शार्ङ्गरवादिगण. Thus ङीन् is suffixed instead of ङीष्.

This वार्त्तिक is found in शार्ङ्गरवादिगण.

(वार्त्तिकम्) नृनरयोर्वृद्धिश्च ।

For प्रातिपदिक नृ and नर, वृद्धि also takes place after suffixing ङीन्.

नृ-नरयोः $^{6/2}$ वृद्धिः $^{1/1}$ च ^{0} ।

3 words in the वार्त्तिक.

- नृ-नरयोः 6/2 – In स्थानेयोगा षष्ठी.
- वृद्धिः 1/1 – This is आदेश.
- च 0 – This brings the whole context from 4.1.73 शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् । ~ जातेः अतः स्त्रियाम्.

[LSK] नारी $^{1/1}$॥ A woman.

नृ being ऋदन्त, ङीप् by 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् । is प्राप्त. That is negated by this वार्त्तिक.

नृ + ङीन् (वा.) नृनरयोर्वृद्धिश्च ।

नार् + ई (वा.) नृनरयोर्वृद्धिश्च ।

वृद्धि takes place at ऋ by परिभाषा 1.1.3 इको गुणवृद्धी ।.

नर is अदन्त जातिवाचक. Thus ङीष् is प्राप्त by जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ।. That is negated by this वार्त्तिक.

नर + ङीन् (वा.) नृनरयोर्वृद्धिश्च ।

नर् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ लोपः तद्धिते भस्य

नार् + ई (वा.) नृनरयोर्वृद्धिश्च ।

वृद्धि takes place at the only available vowel.

If the meaning is "a wife of a man", ङीष् by 4.1.48 पुंयोगादाख्यायाम् । ~ अतः ङीष् स्त्रियाम् is given.

[विधिसूत्रम्] 4.1.77 यूनस्तिः । ~ तद्धिताः स्त्रियाम् प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परः च

ति is the feminine suffix after युवन् (young).

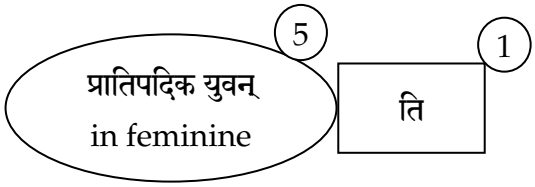

यूनः $^{5/1}$ तिः $^{1/1}$ । ~ तद्धिताः $^{1/3}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0}

2 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- यूनः 5/1 – प्रातिपदिक युवन् in दिग्योगे पञ्चमी. सम्प्रसारण is taking place by 6.4.133 श्वयुवमघोनामतद्धिते । ~ भस्य.
- तिः 1/1 – This is स्त्री-प्रत्यय.
- तद्धिताः 1/3 – This sūtra is taught under the अधिकार of 4.1.76 तद्धिताः ।. [5]
- स्त्रियाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 4.1.3 स्त्रियाम् ।; in विषयसप्तमी; In feminine.

[LSK] युवन्-शब्दात् $^{5/1}$ श्रियाम् $^{7/1}$ तिः $^{1/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

After प्रातिपदिक युवन्, ति should be the suffix in the sense of feminine.

[LSK] युवतिः $^{1/1}$ । A young female.

युवन् + ति	4.1.77 यूनस्तिः । ~ तद्धिताः स्त्रियाम्
प्रातिपदिकसंज्ञा	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्
पद-संज्ञा	1.4.17 स्वादिष्वसर्वनामस्थाने । ~ पदम्

ति being तद्धित-प्रत्यय, युवन् gains the status of प्रातिपदिक. [6] Being followed by ति, युवन् is also termed पद. Then the last न् of युवन् becomes प्रातिपदिकान्त as well as पदान्त.

युव + ति	8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ।
युवति	

[5] Since लघुसिद्धान्तकौमुदीकार does not see any utility of तद्धित-संज्ञा for ति, by the reason stated in the following footnote, he does not mention तद्धित in his commentary.

[6] Without being followed by तद्धित-प्रत्यय, युवन् is still प्रातिपदिक by the परिभाषा "प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्।", which tells that after suffixing स्त्रीप्रत्यय, the प्रातिपदिक is still treated as प्रातिपदिक.

इति ^{0} स्त्रीप्रत्ययाः $^{1/3}$ ।

Thus ends the chapter of feminine suffixes.

शास्त्रान्तरे $^{7/1}$ प्रविष्टानाम् $^{6/3}$ बालानाम् $^{6/3}$ च ^{0} उपकारिका $^{1/1}$ ।

कृता $^{1/1}$ वरदराजेन $^{3/1}$ लघुसिद्धान्तकौमुदी $^{1/1}$ ॥

As the assistance for the young who have entered into other scriptures,

लघुसिद्धान्तकौमुदी is authored by वरदराज.

इति ^{0} वरदराजकृता $^{1/1}$ लघुसिद्धान्तकौमुदी $^{1/1}$ समाप्ता $^{1/1}$ ।

Thus लघुसिद्धान्तकौमुदी authored by वरदराज is completed.

अथ लिङ्गपरिचयः

तत्रादौ स्त्रीलिङ्गाधिकारः ।

In that subject (of the study of gender), at the beginning, the topic of feminine gender.

[LSK] ऋकारान्ताः $^{1/3}$ मातृ-दुहितृ-स्वसृ-यातृ-ननान्दरः $^{1/3}$ ।

(The only) ऋ-ending feminine प्रातिपदिकs are मातृ (mother), दुहितृ (daughter), स्वसृ (sister), यातृ (husband's brother's wife), and ननान्द (husband's sister).

This is from लिङ्गानुशासन. Explanations follow.

[LSK] ऋकारान्ताः $^{1/3}$ एते $^{1/3}$ पञ्च $^{1/3}$ एव ^{0} स्त्रीलिङ्गाः $^{1/3}$ स्वसृ-आदि-पञ्चकस्य $^{6/1}$ एव ^{0} ङीप्-निषेधेन $^{3/1}$ कर्त्री-इति-आदेः $^{6/1}$ ङीपा $^{3/1}$ ईकारान्तत्वात् $^{5/1}$, तिसृ-चतस्रोः $^{6/2}$ तु ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ आदेशतया $^{3/1}$ विधाने $^{7/1}$ अपि ^{0} प्रकृत्योः $^{6/2}$ त्रि-चतुरोः $^{6/2}$ ऋदन्तत्व-अभावात् $^{5/1}$ ।

These five are only ऋ-ending feminine प्रातिपदिकs because (all other ऋ-ending feminine प्रातिपदिकs become) ई-ending by ङीप् (by4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् ।) such as कर्तृ + ङीप् = कर्त्री, since there is prohibition of ङीप् only for these five ऋ-ending feminine प्रातिपदिकs starting with स्वसृ.

तिसृ and चतसृ are enjoined as आदेश in feminine. The original forms are त्रि and चतुर्. Thus they are not ऋ-ending.

[LSK] क्तिन्-प्रत्ययान्ताः $^{1/3}$ तल्-प्रत्ययान्ताः $^{1/3}$ च ^{0} शब्दाः $^{1/3}$ तथा ^{0} आबन्ताः $^{1/3}$ ङीप्-ङीषन्ताः $^{1/3}$ ऊङन्ताः $^{1/3}$ च ^{0} शब्दाः $^{1/3}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ एव ^{0} बोध्याः $^{1/3}$ । यथा ^{0} – कृतिः $^{1/1}$, भूतिः $^{1/1}$, ब्राह्मणता $^{1/1}$, देवता $^{1/1}$, रमा $^{1/1}$, कुमारी $^{1/1}$, कुण्डोघ्नी $^{1/1}$, कुरूः $^{1/1}$ इत्यादयः $^{1/3}$ ।

क्तिन्-प्रत्यय-ending and तल्-प्रत्यय-ending प्रातिपदिकs, as well as आप्, ङीप्, ङीष्, ऊङ्-ending प्रातिपदिकs are to be known as only in feminine. Just as – कृति (action, क्तिन्-प्रत्यय-ending), भूति (glory, क्तिन्-प्रत्यय-ending), ब्राह्मणता (the status of brāhmaṇa, तल्-प्रत्यय-ending), देवता (deva, स्वर्थे तल्-प्रत्यय-ending), रमा (ramā, आप्-प्रत्यय-ending), कुमारी (girl, ङीप्-प्रत्यय-ending), कुण्डोघ्नी (cow full

of udder, ङीष् by 4.1.25 बहुव्रीहेरूधसो ङीष्।), कुरू (a female descendant of कुरु, ऊङ्-प्रत्यय-ending), etc.

[LSK] गो (cow), मणि (jewel), यष्टि (ritual), मुष्टि (fist), पाटलि (a name of tree), वस्ति (bladder), शाल्मलि (silk-cotton tree), त्रुटि (small part), मसि (ink), मरीचि (mirage), मृत्यु (death), शीधु (liquor), कर्कन्धु (a name of tree), किष्कु (a name of measurement of length, 12 aṅgula), कण्डु (scratch), रेणु (dust), अशनि (lightning), भरणि (a name of nakṣatra), अरणि (kindling wood), श्रोणि (series), योनि (cause), ऊर्मि (wave), तिथि (lunar day), इषु (arrow), इषुधि (quiver), बाहु (arm) इत्यादयः $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ पुंसि $^{7/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ च ^{0} प्रयुज्यन्ते $^{III/3}$ ।

These words are used in masculine as well as feminine.

[LSK] सुमनस्-शब्दः $^{1/1}$ देव-अर्थ-वाचकः $^{1/1}$ चेत् ^{0} नित्यपुंलिङ्गः $^{1/1}$, पुष्प-अर्थ-वाचकः $^{1/1}$ चेत् ^{0} तदा ^{0} नपुंसके $^{7/1}$ स्त्रीलिङ्गे $^{7/1}$ च ^{0} उभयत्र ^{0} प्रयुज्यते $^{III/1}$ ।

The word "सुमनस्", if its meaning is "deva", it is used only in masculine. If it is used to mean "flower", it is used in both neuter and feminine.

[LSK] दुन्दुभि-शब्दः $^{1/1}$ अक्ष-अर्थे $^{7/1}$ स्त्रीलिङ्गः $^{1/1}$ अन्यत्र ^{0} पुंलिङ्गः $^{1/1}$।

The word "दुन्दुभि" in the sense of die (singular form of dice), it is feminine. In other meanings, it is masculine.

[LSK] भूमि-विद्युत्-सरित्-लता-वनिता-पर्यायाः $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ अपि ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ एव ^{0} भवन्ति $^{III/3}$ ।

Synonyms for earth, lightning, river, creeper, woman are also only in feminine.

[LSK] अत्र ^{0} अपवादः $^{1/1}$ – यादः $^{1/1}$ नपुंसकम् $^{1/1}$ ।

In this (stated above), there is an exception. The word यादस् (river) is neuter.

[LSK] दार-शब्दः $^{1/1}$ पुमान् $^{1/1}$ ।

(And also,) the word दार (wife) is in masculine.

[LSK] चमू (army), ग्लानि (declension), लक्ष्मी (lakṣmī), श्री (śrī), विंशति (twenty), त्रिंशत् (thirty), चत्वारिंशत् (forty), पञ्चाशत् (fifty), षष्टि (sixty), सप्तति (seventy), अशीति (eighty), नवति (ninety), भास् (brilliance), स्रुच् (brilliance), स्रज् (garland), दिश् (direction), उष्णिह् (a name of meter), उपानह् (sandal), प्रावृष् (rain), विप्रुष् (water drop), रुष् (anger), तृष् (wish), विश् (vaiśya), त्विष् (light), दर्वि (wood), विदि (विद् + इक् = knowing), वेदि (alter), खनि (mine), शानि (a name of plant), अश्रि (corner), वेशि (an astrological term), कृषि (ploughing), ओषधि (plant), कटि (buttocks), अङ्गुलि

(finger), नाडी (tubular organ), रुचि (beauty), वीचि (wave), नाली (tubular organ), धूलि (dust), किकि (coconut tree), केलि (joke), छवि (beauty), रात्रि (night), शष्कुलि (a kind of fish), राजि (line), कुटी (cottage), वर्ति (line), भ्रुकुटि (frown), त्रुटि (small part), वलि (line), पङ्क्ति (line), प्रतिपद् (the first lunar day), आपद् (calamity), विपद् (death), सम्पद् (wealth), शरद् (autumn), संसद् (assembly), परिषद् (assembly), उषस् (dawn), संविद् (consciousness), क्षुध् (hunger), मुद् (joy), समिध् (fuel), आशिष् (hope), धुर् (), पुर् (city), गिर् (word), द्वार् (door), अप् (water), त्वच् (skin), वाच् (speech), यवागू (rice-gruel), नौ (boat), स्फिच् (buttocks), सीमन् (line for parting hair), याञ्चा (begging) – एते $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ स्त्रीलिङ्गाः $^{1/3}$ बोध्याः $^{1/3}$ ।

These words are to be known as feminine.

इति ^{0} स्त्री-लिङ्ग-अधिकारः $^{1/1}$ ।

Thus ends the topic of feminine gender.

अथ पुंलिङ्गाधिकारः ।

Now, the topic of masculine gender begins.

[LSK] घञबन्तः $^{1/1}$, घाजन्तः $^{1/1}$ च ^{0} ।

That which ends with घञ् or अप्, also that which ends with घ or अच् are masculine.

[LSK] "घञ्, अप्, घ, अच्" इति ^{0} प्रत्यय-अन्ताः $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ पुंलिङ्गाः $^{1/3}$ भवन्ति $^{III/3}$, यथा ^{0} – पाकः $^{1/1}$, त्यागः $^{1/1}$ । करः $^{1/1}$, गरः $^{1/1}$ । विस्तरः $^{1/1}$, गोचरः $^{1/1}$ । चयः $^{1/1}$, जयः $^{1/1}$ इत्यादयः $^{1/3}$ ।

Words ending with suffixes घञ् (3.3.16 ~ 55), अप् (3.3.57 ऋदोरप् । ~ 87), घ (3.3.118 ~ 119), and अच् (3.1.134 नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः।) are masculine. Examples of घञ् – पाक (cooking, पच् + घञ्), त्याग (renunciation, त्यज् + घञ्); examples of अप् – कर (ray of light, कृ विक्षेपे + अप्), गर (one who swallows, गृ + अप्); examples of घ – विस्तर (extension, वि + स्तृ + घ), गोचर (the range of the organs of sense, गो + चर् + घ by 3.3.119 गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च । ~ पुंसि संज्ञायाम् घः प्रायेण); examples of अच् – चय (accumulation, चि + अच्), जय (victory, जि + अच्), etc.

[LSK] एवम् ^{0} एव ^{0} नङ्-अन्तः $^{1/1}$ ।

In the same manner, नङ्-ending also.

[LSK] नङ्-प्रत्यय-अन्ताः $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ पुँलिङ्गाः $^{1/3}$, यथा ^{0} – यज्ञः $^{1/1}$, यत्नः $^{1/1}$, विश्नः $^{1/1}$, प्रश्नः $^{1/1}$ इत्यादयः $^{1/3}$ ।

Words ending with नङ्-प्रत्यय (3.3.90 यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ्।) are masculine. For example, यज्ञ (यज् + नङ्), विश्न (विश् + नङ्), प्रश्न (प्रछ्+ नङ्), etc.

[LSK] याञ्चा-शब्दः $^{1/1}$ तु ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ एव ^{0} प्रयुज्यते $^{III/1}$ ।

Whereas, the word याञ्चा, though it is नङ्-ending, is used only in feminine.

[LSK] कि-अन्तः $^{1/1}$ घुः $^{1/1}$ ।

कि-प्रत्यय ending घु-संज्ञक धातु are also masculine.

[LSK] कि-प्रत्यय-अन्ताः $^{1/3}$ घु-संज्ञक-शब्दाः $^{1/3}$ पुँलिङ्गाः $^{1/3}$ एव ^{0} भवन्ति $^{III/3}$, यथा ^{0} – आधिः $^{1/1}$, निधिः $^{1/1}$, उदधिः $^{1/1}$ इति-आदयः $^{1/3}$ ।

Words ending with कि-प्रत्यय (3.3.92 उपसर्गे घोः किः।) with घु-संज्ञा are only in masculine. For example, आधि (आङ् + धा + कि), निधि (नि + धा + कि), उदधि (ocean, उदकं धीयते अस्मिन् । उदक + धा + कि 3.3.93 कर्मण्यधिकरणे च । ~ घोः किः), etc.

[LSK] इषुधिः $^{1/1}$ तु ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ एव ^{0} प्रयुज्यते $^{III/1}$ ।

However, the word इषुधि (bow, इषवः धीयन्ते अस्मिन्।) is used only in feminine.

[LSK] देव-असुर-आत्म-स्वर्ग-गिरि-समुद्र-नख-केश-दन्त- स्तन-भुज-कण्ठ-खड्ग-शर-पङ्काः $^{1/3}$ एतत्-पर्याय-शब्दाः $^{1/3}$ च ^{0} पुंसि $^{7/1}$ एव ^{0} प्रयुज्यन्ते $^{III/3}$ ।

The words देव (deva) असुर (asura) आत्मन् (self) स्वर्ग (svarga) गिरि (mountain) समुद्र (ocean) नख (nail) केश (hair) दन्त (tooth) स्तन (breast) भुज (arm) कण्ठ (throat) खड्ग (sword) शर (arrow) पङ्क (mud) and their synonyms are used only in masculine.

[LSK] यथा ^{0} – देवाः $^{1/3}$ सुराः $^{1/3}$ । असुराः $^{1/3}$ दैत्याः $^{1/3}$ । आत्मा $^{1/1}$ क्षेत्रज्ञः $^{1/1}$ । गिरिः $^{1/1}$ पर्वतः $^{1/1}$ । समुद्रः $^{1/1}$ अब्धिः $^{1/1}$ । नखः $^{1/1}$ कररुहः $^{1/1}$ । केशः $^{1/1}$ शिरोरुहः $^{1/1}$ । स्तनः $^{1/1}$ कुचः $^{1/1}$ । भुजः $^{1/1}$ बाहुः $^{1/1}$ । कण्ठः $^{1/1}$ गलः $^{1/1}$ (ग्रीवा-शब्दः $^{1/1}$ तु ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ एव ^{0}) । खड्गः $^{1/1}$ करवालः $^{1/1}$ । शरः $^{1/1}$ मार्गणः $^{1/1}$ । पङ्कः $^{1/1}$ कर्दमः $^{1/1}$ ।

These are the examples. However, the word ग्रीवा (synonym of कण्ठ) is feminine only.

[LSK] अत्र ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ – त्रिविष्टप-त्रिभुवने $^{1/2}$ नपुंसके $^{1/2}$, द्यौः $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ ।

There are exceptions in this – त्रिविष्टप and त्रिभुवन, though they are synonyms of svarga, they are in neuter, and दिव्/द्यो, declined form of each is द्यौः in 1/1, is in feminine.

[LSK] इषु-बाहू $^{1/2}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ च ^{0} । बाण-काण्डौ $^{1/2}$ नपुंसके $^{1/2}$ च ^{0} ।

इषु (arrow) and बाहु (arm) are used in feminine as well. बाण and काण्ड, both are synonym of arrow, are used in neuter as well.

[LSK] नकारान्ताः $^{1/3}$ सर्वे $^{1/3}$ पुँलिङ्गाः $^{1/3}$ – यथा ^{0} राजा $^{1/1}$, तक्षा $^{1/1}$, युवा $^{1/1}$ इत्यादयः $^{1/3}$ । न ^{0} च ^{0} चर्म-वर्म-आदिषु $^{7/3}$ अतिव्याप्तिः $^{1/1}$ "मन् द्व्यच्कः अकर्तरि" इति ^{0} वचनेन $^{3/1}$ तत्र ^{0} नपुंसकत्व-अभिधानात् $^{5/1}$।

All the words ending with न् are masculine. For example, राजन् (king), तक्षन् (carpenter), युवन् (young), etc. This should not be overly extended to चर्मन् (skin) and वर्मन् (armour), etc. because neuter gender is taught by a लिङ्गानुशासनसूत्र "मन् द्व्यच्कः अकर्तरि" stating that मन्-प्रत्यय-ending word which has two vowels (are neuter).

[LSK] क्रतु-पुरुष-कपोल-गुल्फ-मेघ-शब्दाः $^{1/3}$ तत्-पर्याय-वाचकाः $^{1/3}$ च ^{0} पुंसि $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ । यथा ^{0} क्रतुः $^{1/1}$ अध्वरः $^{1/1}$ । पुरुषः $^{1/1}$ नरः $^{1/1}$ । कपोलः $^{1/1}$ गण्डः $^{1/1}$ । गुल्फः $^{1/1}$ प्रपदः $^{1/1}$ । मुघः $^{1/1}$ नीरदः $^{1/1}$ ।

These five words (ritual, person, cheek, ankle, cloud) and their synonyms are masculine.

[LSK] अत्र ^{0} अपवादः $^{1/1}$ अभ्रम् $^{1/1}$ नपुंसकम् $^{1/1}$।

Here, exception is अभ्र (cloud), which is neuter.

[LSK] उकारान्ताः $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ पुंसि $^{7/1}$ स्युः $^{III/3}$ । यथा – प्रभुः $^{1/1}$ इक्षुः $^{1/1}$ इत्यादयः $^{1/3}$ ।

Words ending with उ are in masculine. As प्रभु (master), इक्षु (sugar cane), etc.

[LSK] अत्र ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ हनु-करेणु-घेनु-रज्जु-कुहु-सरयु-तनु-रेणु-प्रियङ्गु-शब्दाः $^{1/3}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

Here, exceptions are हनु (jaw), करेणु (female elephant), घेनु (female cow), रज्जु (rope), कुहु (moon), सरयु (name of a river), तनु (body), रेणु (dust), प्रियङ्गु (name of a tree), which are feminine.

[LSK] तथा ^{0} श्मश्रु-जानु-वसु-स्वादु-अश्रु-जतु-त्रपु-तालु-शब्दाः $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

Similarly, the words श्मश्रु (beard), जानु (knee), वसु (wealth), स्वादु (sweet), अश्रु (tear), जतु (a kind of red dye), त्रपु (lead), तालु (uvula) are in neuter.

[LSK] अत्र ^{0} वसु-शब्दः $^{1/1}$ धन-वाची $^{1/1}$ ग्रह्यते $^{III/1}$ । गणदेवता-अर्थकः $^{1/1}$ तु ^{0} पुंसि $^{7/1}$ एव ^{0} प्रयुज्यते $^{III/1}$ ।

In this, the word वसु is understood as the one which conveys wealth. On the other hand, if the word indicates deva belonging to groups, the word is used only in masculine.

[LSK] मद्गु-मधु-शीधु-सीधु-सानु-कमण्डलु-शब्दाः $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ भवन्ति $^{III/3}$।

The words मद्गु (a kind of snake), मधु (sweet), शीधु (liquor), सीधु (liquor), सानु (summit), कमण्डलु (kamaṇḍalu) are in masculine and neuter.

[LSK] "रु" इति-अन्ताः $^{1/3}$ तु-अन्ताः $^{1/3}$ च ^{0} शब्दाः $^{1/3}$ पुंसि $^{7/1}$ स्युः $^{III/3}$ । यथा ^{0} मेरुः $^{1/1}$, गुरुः $^{1/1}$, सेतुः $^{1/1}$, केतुः $^{1/1}$ इत्यादयः $^{1/3}$ ।

The words ending with रु and तु are in masculine. For example, मेरु (mountain), गुरु (teacher), सेतु (bridge), केतु (mark), etc.

[LSK] अथ ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ – दारु-कसेरु-जतु-वस्तु-मस्तु-शब्दाः $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ । सक्तु-शब्दः $^{1/1}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

Here are exceptions – दारु (wood), कसेरु (backbone), जतु (lac), वस्तु (object), मस्तु (whey) are in neuter. The word सक्तु (barley meal) is masculine and neuter.

[LSK] क-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ शब्दः $^{1/1}$ पुंसि $^{7/1}$ स्यात् $^{III/1}$ । यथा ^{0} – स्तबकः $^{1/1}$, कल्कः $^{1/1}$ ।

The word which has क at its penultimate and ending with अ is in masculine. For example, स्तबक (multitude), कल्क (deceit), etc.

[LSK] अत्र ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ – चिबुक-शालूक-प्रातिपदिक-अंशुक-उल्मुकानि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$।

Here are exceptions – चिबुक (chin), शालूक (nutmeg), प्रातिपदिक (original form of noun), अंशुक (tie), उल्मुक (firebrand) are in neuter.

[LSK] कण्टक-अनीक-सरक-मोदक-चषक-मस्तक-पुस्तक-तटाक-निष्कु-शुष्क-वर्चस्क-पिनाक-भाण्डक-पिण्डक-कटक-शण्डक-पिटक-तालक-फलक-पुलाकानि $^{1/3}$ च ^{0} पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

कण्टक (thorn), अनीक (army), सरक (goblet), मोदक (sweet round cake), चषक (goblet), मस्तक (head), पुस्तक (book), तटाक (pool), निष्क (gold), शुष्क (dry), वर्चस्क (power), पिनाक (bow of Śiva), भाण्डक (merchandise), पिण्डक (ball), कटक (armlet), शण्डक (wood), पिटक (basket), तालक (lock), फलक (shield), पुलाक (bad grain) are masculine and neuter.

[LSK] ट-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ च ^{0} पुंसि $^{7/1}$ स्यात् $^{III/1}$ । यथा ^{0} – घटः $^{1/1}$, पटः $^{1/1}$ ।

The word which has ट् at its penultimate and ending with अ is also in masculine. For example, घट (pot), पट (cloth).

[LSK] अत्र ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ – किरीट-मुकुट-ललाट-वट-वीट-श्रृङ्गाट-कराट-लोष्टानि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

Here are exceptions – किरीट (crown), मुकुट (crown), ललाट (forehead), वट (Banyan), वीट (-), श्रृङ्गाट (crossroad), कराट (name of Gaṇeśa), लोष्ट (lump) are in neuter.

[LSK] कुट-कूट-कपट-कवाट-कर्पट-नट-निकट-कीट-कटानि $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

कुट (pitcher), कूट (mountain peak), कपट (fraud), कवाट (door), कर्पट (old patched garment), नट (actor), निकट (proximity), कीट (worm), कट (mat) are masculine and neuter.

[LSK] ण-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ पुंसि $^{7/1}$ स्यात् $^{III/1}$ । यथा ^{0} – रुणः $^{1/1}$, गणः $^{1/1}$, पाषाणः $^{1/1}$ ।

The word which has ण् at its penultimate and ending with अ is also in masculine. For example, रुण (pot), पट (cloth).

[LSK] अथ ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ – ऋण-लवण-पर्ण-तोरण-उष्णानि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

Here are exceptions – ऋण (debt), लवण (salt), पर्ण (leaf), तोरण (arch), उष्ण (heat) are in neuter.

[LSK] कार्षापण-स्वर्ण-सुवर्ण-व्रण-चरण-वृषण-विषाण-चूर्ण-तृणानि $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

कार्षापण (weight of coins), स्वर्ण (gold), सुवर्ण (gold), व्रण (scar), चरण (support), वृषण (sprinkling), विषाण (horn), चूर्ण (powder), तृण (grass) are masculine and neuter.

[LSK] थ-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ पुंलिङ्गः $^{1/1}$ यथा ^{0} – रथः $^{1/1}$, पथः $^{1/1}$, ग्रन्थः $^{1/1}$, श्रन्थः $^{1/1}$ ।

The word which has थ् at its penultimate and ending with अ is masculine. For example, रथ (chariot), पथ (road), ग्रन्थ (book), श्रन्थ (binding).

[LSK] अत्र ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ – काष्ठ-पृष्ठ-सिक्थ-उक्थानि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ ।

Here are exceptions – काष्ठ (timber), पृष्ठ (back of the body), सिक्थ (wax), उक्थ (verse) are in neuter.

[LSK] दिग्-अर्थ-काष्ठा-शब्दः $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ ।

The word काष्ठा in the sense of direction is in feminine.

[LSK] तीर्थ-यूथ-प्रोथ-गाथ-शब्दाः $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

The words तीर्थ (place of pilgrimage), यूथ (multitude), प्रोथ (nostrils of a horse), गाथ (song) are masculine and neuter.

[LSK] गाथा-शब्दः $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$।

The word गाथा is in feminine.

[LSK] न-उपधः $^{1/1}$ अदन्तः $^{1/1}$ पुंसि $^{7/1}$ भवेत् $^{III1/1}$ । यथा ^{0} – फेनः $^{1/1}$ ।

The word which has न् at its penultimate and ending with अ is masculine. For example, फेन (foam).

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ जघन-अजिन-तुहिन-कानन-बन-वृजिन-विपिन-वेतन-शासन-सोपान-मिथुन-श्मशान-रत्न-निम्न-चिह्नानि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ ।

Exceptions: जघन (hip), अजिन (skin of a wild animal), तुहिन (dew), कानन (house), वन (forest), वृजिन (pāpa), विपिन (wood), वेतन (wages), शासन (order), सोपान (step of staircase), मिथुन (pair), श्मशान (cemetery), रत्न (jewel), निम्न (low ground), चिह्न (mark) are in neuter.

[LSK] मान-यान-अभिधान-मलिन-पुलिन-उद्यान-शयन-आसन-स्थान-चन्दना-आलान-समान-भवन-वसन-सम्भावन-विभावन-विमानानि $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

मान (pride), यान (vehicle), अभिधान (name), मलिन (impure), पुलिन (bank of river), उद्यान (garden), शयन (bed), आसन (seat), स्थान (place), चन्दन (sandalwood), आलान (binding), समान (same), भवन (site), वसन (dress), सम्भावन (supposition), विभावन (development), विमान (aircraft) are in masculine and neuter.

[LSK] प-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ पुंसि $^{7/1}$ स्यात् $^{III1/1}$ । यथा ^{0} – यूपः $^{1/1}$, दीपः $^{1/1}$, सर्पः $^{1/1}$ ।

The word which has प् at its penultimate and ending with अ is masculine. For example, यूप (sacrificial post), दीप (lamp), सर्प (serpent).

[LSK] अत्र ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ – पाप-रूप-उडुप-तल्प-शिल्प-पुष्प-शष्प-समीप-अन्तरीपाणि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ ।

Here are exceptions – पाप (pāpa), रूप (form), उडुप (raft), तल्प (bed), शिल्प (handicraft art), पुष्प (flower), शष्प (tender grass), समीप (vicinity), अन्तरीप (island) are in neuter.

[LSK] सूर्प-कुतप-कुणप-द्वीप-विटपानि $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

शूर्प (winnowing basket), कुतप (blanket), कुणप (spear), द्वीप (island), विटप (branch of tree) are in masculine and neuter.

[LSK] भ-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ पुँलिङ्गः $^{1/1}$ स्यात् $^{III1/1}$ । यथा ^{0} – स्तम्भः $^{1/1}$, कुम्भ $^{1/1}$ इत्यादयः $^{1/3}$ ।

The word which has भ् at its penultimate and ending with अ is masculine. For example, स्तम्भ (pillar), कुम्भ (pot), etc.

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – तलभम् $^{1/1}$ नपुंसकम् $^{1/1}$ । जृम्भम् $^{1/1}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

Exceptions are – the word तलभ (-) is neuter. The word जृम्भ (expansion) is in masculine and neuter.

[LSK] म-उपधः $^{1/1}$ अदन्तः $^{1/1}$ पुंसि $^{7/1}$ । यथा ^{0} – सोमः $^{1/1}$, भीमः $^{1/1}$ इत्यादयः $^{1/3}$ ।

The word which has म् at its penultimate and ending with अ is masculine. For example, सोम (soma), भीम (source of fear), etc.

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – रुक्म-सिध्म-युध्म-इध्म-गुल्म-अध्यात्म-कुङ्कुमानि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ ।

Exceptions – The words रुक्म (gold), सिध्म (blotch), युध्म (warrior), इध्म (fuel), गुल्म (bush), अध्यात्म (essence), कुङ्कुम (kunkuma) are in neuter.

[LSK] संग्राम-दाडिम-कुसुम-आश्रम-क्षेम-क्षौम-होम-उद्दामानि $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

The words संग्राम (fight), दाडिम (pomegranate), कुसुम (flower), आश्रम (hermitage), क्षेम (security), क्षौम (room on a house top), होम (Vedic ritual), उद्दाम (great) are in masculine and neuter.

[LSK] य-उपधः $^{1/1}$ अदन्तः $^{1/1}$ पुँल्लिङ्गः $^{1/1}$ । यथा – समयः $^{1/1}$, हयः $^{1/1}$ ।

The word which has य् at its penultimate and ending with अ is masculine. For example, समय (time), हय (horse), etc.

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – किसलय-हृदय-इन्द्रिय-उत्तरीयाणि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ ।

Exceptions – The words किसलय (sprout), हृदय (heart), इन्द्रिय (sense), उत्तरीय (shawl) are in neuter.

[LSK] गोमय-कषाय-मल्य-अन्वय-अव्ययानि $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

The words गोमय (cow dung), कषाय (ochre), मल्य (garland), अन्वय (connection), अव्यय (indeclinable) are in masculine and neuter.

[LSK] र-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ पुँल्लिङ्गः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ । यथा ^{0} – क्षुरः $^{1/1}$, अङ्कुरः $^{1/1}$ ।

The word which has र् at its penultimate and ending with अ is masculine. For example, क्षुर (water), अङ्कुर (sprout), etc.

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – द्वारा-अग्र-स्फार-तक्र-वक्र-वप्र-क्षिप्र-क्षुद्र-नार-तीर-दूर-कृच्छ्र-रन्ध्र-अश्रु-अभ्र-भीर-गभीर-क्रूर-विचित्र-केयूर-केदार-उदर-अजस्र-शरीर-कन्दर-मन्दार-पञ्जर-अजर-जठर-अजिर-वर-चामर-पुष्कर-गह्वर-कुहर-कुटीर-कुलीर-चत्वर-काश्मीर-नीर-अम्बर-तन्त्र-यन्त्र-क्षत्र-क्षेत्र-मित्र-कलत्र-चित्र-मूत्र-सूत्र-वक्त्र-नेत्र-गोत्र-अङ्गुलित्र-वलत्र-शस्त्र-शास्त्र-वस्त्र-पत्र-पात्र-च्छत्राणि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

Exceptions – The words द्वारा (gate), अग्र (point), स्फार (shock), तक्र (buttermilk), वक्र (winding course of river), वप्र (lead), क्षिप्र (immediate), क्षुद्र (dust), नार (dry ginger), तीर (shore), दूर (distance), कृच्छ्र (hardship), रन्ध्र (split), अश्रु (tear), अभ्र (cloud), भीर (intimidating), गभीर (deep), क्रूर (cruel), विचित्र (variegated color), केयूर (armlet), केदार (name of sacred place), उदर (belly), अजस्र (constant), शरीर (body), कन्दर (ginger), मन्दार (heaven), पञ्जर (skeleton), अजर (ageless), जठर (womb), अजिर (body), वर (kunkuma), चामर (fan made of tail), पुष्कर (lotus, water), गह्वर (cave), कुहर (cavity), कुटीर (small house), कुलीर (crab), चत्वर (levelled place for sacrifice), काश्मीर (kunkuma), नीर (water), अम्बर (clothes), तन्त्र (principal part), यन्त्र (machine), क्षत्र (military group), क्षेत्र (field), मित्र (friend), कलत्र (consort), चित्र (picture), मूत्र (urine), सूत्र (thread), वक्त्र (mouth), नेत्र (eye), गोत्र (family name), अङ्गुलित्र (finger-protector), वलत्र (-), शस्त्र (weapon), शास्त्र (scripture), वस्त्र (garment), पत्र (leaf), पात्र (vessel), छत्र (parasol) are in neuter.

[LSK] शुक्र-शब्दः $^{1/1}$ अपि ^{0} देवता-भिन्ने $^{7/1}$ अर्थे $^{7/1}$ क्लीबे $^{7/1}$ प्रयुज्यते $^{III/1}$ ।

The word शुक्र (white, energy, etc.) also, when the meaning is other than देवता, is used in neuter.

[LSK] चक्र-वज्र-अन्धकार-सार-आवार-पार-क्षीर-तोमर-शृङ्गार-भृङ्गार-मन्दार-उशीर-तिमिर-शिशिराणि $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

The words चक्र (disc), वज्र (diamond), अन्धकार (darkness), सार (essence), आवार (enclosing), पार (opposite bank), क्षीर (milk), तोमर (lance), शृङ्गार (passion), भृङ्गार (golden vase), मन्दार (plant in heaven), उशीर (fragrant root of plant vetiver), तिमिर (darkness), शिशिर (winter) are in masculine and neuter.

[LSK] ष-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ पुंसि $^{1/1}$ भवेत् $^{III/1}$ । यथा ^{0} – वृषः $^{1/1}$, वृक्षः $^{1/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

The word which has ष् at its penultimate and ending with अ is masculine. For example, वृष (bull), वृक्ष (tree), etc.

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – शिरीष-ऋजीष-अम्बरीष-पीयूष-पुरीष-कल्बिष-कल्माषाणि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

Exceptions – The words शिरीष (flower), ऋजीष (frying-pan), अम्बरीष (frying-pan), पीयूष (nectar), पुरीष (excrement), कल्बिष (sin), कल्माष (filth) are in neuter.

[LSK] यूष-करीष-मिष-विष-वर्षाणि $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

The words यूष (soup), करीष (rubbish), मिष (fraud), विष (poison), वर्ष (rain) are in masculine and neuter.

[LSK] स-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ पुंसि $^{1/1}$ भवेत् $^{III/1}$ । यथा ^{0} – वत्सः $^{1/1}$, वायसः $^{1/1}$ ।

The word which has स् at its penultimate and ending with अ is masculine. For example, वत्स (child), वायस (bird), etc.

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – पनस-बिस-बुस-साहसानि $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ ।

Exceptions – The words पनस (jackfruit), बिस (lotus plant), बुस (mist), साहस (boldness) are in neuter.

[LSK] चमस-अंस-रस-निर्यास-उपवास-कार्पास-वास-मास-कास-कांस-मांसानि $^{1/3}$ पुन्नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

चमस (spoon), अंस (shoulder), रस (juice), निर्यास (a type of juice), उपवास (religious fasting), कार्पास (cotton plant), वास (wealth), मास (month), कास (Moringa plant), कांस (a type of plant), मांस (flesh) are in masculine and neuter.

[LSK] कंस-शब्दः $^{1/1}$ अप्राणिनि $^{7/1}$ पुन्नपुंसकलिङ्गः $^{1/1}$। "कंसः $^{1/1}$ अस्त्री $^{1/1}$ पानभाजनम् $^{1/1}$" इति ^{0} कोषात् $^{5/1}$ । प्राणिनि $^{7/1}$ तु ^{0} पुँल्लिङ्गः $^{1/1}$, कंसः $^{1/1}$ नाम ^{0} राजौग्र-सेनिः $^{1/1}$ ।

The word कंस, in the sense of not a living being, is masculine and neuter. This is because of the dictionary stating "कंस not in feminine is metal vessel." However, in the sense of living being, it is masculine. कंस is a king, who is a descendant of उग्रसेन.

[LSK] रश्मि-दिवस-शब्दौ तत्-पर्याय-वाचक-शब्दाः $^{1/3}$ च ^{0} पुंसि $^{7/1}$ स्युः $^{III/3}$ । रश्मिः $^{1/1}$ मयूखः $^{1/1}$, दिवसः $^{1/1}$ घस्त्रः $^{1/1}$ ।

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – दीधितिः $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ । दिन-अहनी $^{1/2}$ नपुंसके $^{7/1}$ ।

Exceptions – The word दीधिति (brightness) is in feminine. The words दिन (day) and अहन् (day) are in neuter.

[LSK] परिमाण-वाचक-शब्दाः $^{1/3}$ पुंसि $^{7/1}$ भवेयुः $^{III/3}$, कुडवः $^{1/1}$, प्रस्थः $^{1/1}$ ।

Words indicating measurement are in masculine. कुडव (a measure of grain), प्रस्थ (a measure of capacity).

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – द्रोण-आढकौ $^{1/2}$ नपुंसके $^{7/1}$ पुंलिङ्गे $^{7/1}$ च ^{0} । खारी-मानिके $^{1/2}$ त्रियाम् $^{7/1}$ ।

Exceptions – The word द्रोण (a measure of capacity) and आढक (a measure of grain) are in neuter and masculine. The words खारी (a measure of weight) and मानिका (a measure of weight) are in feminine.

[LSK] दार-अक्षत-लाज-असूनाम् $^{6/3}$ बहुवचन-अन्तत्वम् $^{1/1}$ पुंस्त्वम् $^{1/1}$ च ^{0} ।

दार (wife), अक्षत (unbroken grain), लाज (fried or parched grain), असु (breath) are declined in plural and also in masculine.

[LSK] मरुत्, गरुत्, तरत्, ऋत्विक्, ऋषि, राशि, दृति, ग्रन्थि, कृमि, ध्वनि, वलि, कौलि, मौलि, रवि, कवि, कपि, मुनि, ध्वज, गज, मुञ्ज, पुञ्ज, हस्त, कुन्त, अन्त, व्रात, वात, दूत, धूर्त, सूत, चूत, मुहूर्त, पण्ड, भण्ड, करण्ड, भरण्ड, वरण्ड, तुण्ड, गण्ड, मुण्ड, पाषण्ड, शिखण्ड, वंश, अंश, पुरोडाश, ह्रद, कन्द, कुन्द, बुद्बुद, शब्द, अर्घ, पथिन्, मथिन्, ऋभुक्षिन्, स्तम्ब, नितम्ब, पूग, पल्लव, पल्वल, कफ, रेफ, कटाह, निर्व्यूह, मठ, मणि, तरङ्ग, तुरङ्ग, गन्ध, स्कन्ध, मृदङ्ग, सङ्ग, समुद्र, पुङ्ख, सारथि, अतिथि, कुक्षि, बस्ति, पाणि, अञ्जलि – एते शब्दाः $^{1/3}$ पुंल्लिङ्गे $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ । अत्रत्याः $^{1/3}$ कतिपये $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ अपि ^{0} ।

मरुत् (wind), गरुत् (wing), तरत् (the means to cross), ऋत्विक् (priest), ऋषि (seer), राशि

(heap), दृति (leather), ग्रन्थि (knot), कृमि (worm), ध्वनि (sound), वलि (wrinkle), कौलि (that which belongs to कूल), मौलि (head), रवि (sun), कवि (poet), कपि (monkey), मुनि (wise person), ध्वज (flag), गज (elephant), मुञ्ज (a kind of grass), पुञ्ज (heap), हस्त (hand), कुन्त (spear), अन्त (end), व्रात (multitude), वात (wind), दूत (messenger), धूर्त (gambler), सूत (charioteer), चूत (mango tree), मुहूर्त (division of time), पण्ड (eunuch), भण्ड (buffoon), करण्ड (basket), भरण्ड (master), वरण्ड (multitude), तुण्ड (face), गण्ड (cheek), मुण्ड (shaved), पाषण्ड (hypocrite), शिखण्ड (a lock of hair left on the crown), वंश (bamboo), अंश (part), पुरोडाश (oblation), ह्रद (lake), कन्द (knot), कुन्द (vessel), बुद्बुद (bubble), शब्द (sound), अर्घ (half), पथिन् (path), मथिन् (churning-stick), ऋभुक्षिन् (Indra), स्तम्ब (grass), नितम्ब (slope), पूग (heap), पल्लव (sprout), पल्वल (pond), कफ (watery foam), रेफ (low), कटाह (frying-pan), निर्व्यूह (peg), मठ (seminary), मणि (jewel), तरङ्ग (wave), तुरङ्ग (horse), गन्ध (smell), स्कन्ध (shoulder), मृदङ्ग (a kind of drum), सङ्ग (association), समुद्र (ocean), पुङ्ख (falcon), सारथि (hawk), अतिथि (guest), कुक्षि (belly), बस्ति (abdomen), पाणि (hand), अञ्जलि (folded hand) – These words are in masculine. Some of the words here are also in neuter.

[LSK] इति ^{0} पुलिङ्ग-अधिकारः $^{1/3}$ ।

[LSK] Thus ends the section of masculine words.

अथ नपुंसकलिङ्गाधिकारः ।

Now, the topic of neuter gender begins.

[LSK] भाव-ल्युट्-अन्ताः $^{1/3}$ भाव-निष्ठा-अन्ताः $^{1/3}$ तद्धित-त्व-ष्यञ्-प्रत्यय-अन्ताः $^{1/3}$ भावकर्म-निमित्तक-यत्-य-ढक्-यक्-अञ्-अण्-वुञ्-छ-प्रत्यय-अन्ताः $^{1/3}$ च ^{0} शब्दाः $^{1/3}$ क्लीबे $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

Words ending with:

1) ल्युट् in the sense of भाव (by 3.3.115 ल्युट् च ।),
2) words ending with निष्ठा in the sense of भाव (क्त by 3.4.70 तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ~ भावे),
3) words ending with तद्धित-प्रत्यय त्व (5.1.119 तस्य भावस्त्वतलौ ।) and ष्यञ् (5.1.123 वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च ।),
4) words ending with प्रत्ययs given in the sense of भावकर्म such as
   i. यत् (by 5.1.125 स्तेनाद् यन् नलोपश्च। ~ तस्य भावः कर्मणि च),
   ii. य (by 5.1.126 सख्युर्यः।),
   iii. ढक् (by 5.1.127 अपिज्ञात्योर्ढक् ।),
   iv. यक् (5.1.128 पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ।),
   v. अञ् (by 5.1.129 प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्।),
   vi. अण् (by 5.1.130 हायनान्तयुवादिभ्योऽ। to 131),
   vii. वुञ् (5.1.132 योपधाद् गुरूपोत्तमाद् वुञ् । to 134),
   viii. छ (5.1.135 होत्राभ्यश्छः ।)

   are in neuter.

[LSK] दिग्-मात्रम् $^{1/1}$ उदाहरणम् $^{1/1}$ क्रमेण $^{3/1}$ यथा ^{0} – हसनम्, शयितम्, शुक्लत्वम्, शौक्ल्यम्, स्तेयम्, सख्यम्, कापेयम्, आधिपत्यम्, औष्ट्रम्, द्वैहायनम्, पितापुत्रकम्, अच्छावाकीयम्।

Just to show the direction (to show how they are, while there can be some exceptions), examples (of above प्रत्ययs) are respectively –

1) हसन (laughing, हस् + ल्युट्),
2) शयित (sleeping, शीङ् + क्त),
3) शुक्लत्व (whiteness, शुक्लस्य भावः शुक्लत्वम् । शुक्ल + त्व), शौक्ल्य (whiteness, शुक्लस्य भावः शौक्ल्यम् । शुक्ल + ष्यञ्),
4) Examples of भावकर्म-प्रत्ययs:
   i. स्तेय (the status or action of a theif, स्तेनस्य भावः कर्म वा स्तेयम् । स्तेन + यत्),

ii. सख्य (the status or action of a friend, सख्युर्भावः कर्म वा सख्यम् । सखि + य),

iii. कापेय (the status or action of monkey, कपेर्भावः कर्म वा कापेयम् । कपि + ढक्),

iv. आधिपत्य (the status or action of a king, अधिपतेः भावः कर्म वा आधिपत्यम् । अधिपति + यक्),

v. औष्ट्र (the status or action of a camel, उष्ट्रस्य भावः कर्म वा औष्ट्रम् । उष्ट्र + अञ्; another example: कुमारस्य भावः कर्म वा कौमारम् । कुमार + अञ्),

vi. द्वैहायन (the status or action of two years, द्विहायनस्य भावः कर्म वा द्वैहायनम् । द्विहायन + अण्; another example: यूनो भावः कर्म वा यौवनम् । युवन् + अण्),

vii. पितापुत्रक (the status or action of father and son, पिता च पुत्रश्च पितापुत्रौ with 6.3.25 आनङ् ऋतो द्वन्द्वे ।, पितापुत्रयोः भावः कर्म च पितापुत्रकम् । पितापुत्र + वुञ् by 5.1.133 द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च । ~ अण्),

viii. अच्छावाकीय (the status or action of a type of priest, अच्छावाक, आच्छावकस्य भावः कर्म च अच्छावाकीयम् । आच्छावाक + छ).

[LSK] अव्ययीभावः $^{1/1}$ नपुंसकम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ । अधिस्त्रि ^{0}, उपकुम्भम् ^{0} ।

अव्ययीभाव-समास word is neuter. अधिस्त्रि (with reference to woman), उपकुम्भ (near the vessel).

[LSK] एकवद्भाववन्तः $^{1/3}$ द्वन्द्वाः $^{1/3}$ क्लीबे $^{7/1}$ बोध्याः $^{1/3}$ । पाणिपादम् $^{1/1}$ ।

द्वन्द्व-समास words which are treated as singular should be known to be in neuter. पाणिपादम् (a group of feet and arms).

[LSK] राजपर्यायपूर्वः $^{1/1}$ अमनुष्यपूर्वः $^{1/1}$ च ^{0} सभा-अन्तः $^{1/1}$ तत्पुरुषः $^{1/1}$ नपुंसकम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ । इनसभम् $^{1/1}$ ईश्वरसभम् $^{1/1}$ इन्द्रसभम् $^{1/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

तत्पुरुष-समास which has synonym of king, and also the word which indicates other than human as its पूर्वपद, and ends with the word सभा is neuter. Examples are – इनसभ (a royal court), ईश्वरसभ (a royal court), इन्द्रसभ (assembly of rulers), etc.

[LSK] अमनुष्यशब्दः $^{1/1}$ रूढ्या $^{3/1}$ रक्षस्-पर्यायः $^{1/1}$ बोध्यः $^{1/1}$ । रक्षःसभम् $^{1/1}$ पिशाचसभम् $^{1/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

The word not indicating human is to be known as synonym of रक्षस् (demon) by tradition. Examples are – रक्षःसभ (assembly of demons), पिशाचसभ (assembly of ghosts), etc.

[LSK] पर्यायस्य $^{6/1}$ एव ^{0} इष्यते $^{III/1}$, तेन $^{3/1}$ इह ^{0} न ^{0} राजसभा $^{1/1}$, चन्द्रगुप्तसभा $^{1/1}$ ।

This (neuter gender) is desired only for synonym. By this, (neuter is) not (observed) here – राजसभा (assembly of kings), चन्द्रगुप्तसभा (assembly of Candragupta, a name of a royal family).

[LSK] सुरा-सेना-छाया-शाला-निशान्तः $^{1/1}$ तत्पुरुषः $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ नपुंसके $^{7/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$ ।

तत्पुरुष-समास ending with सुरा (liquor), सेना (army), छाया (shadow), शाला (hall), or निशा (night) is in feminine as well as neuter.

[LSK] अपथ-पुण्याह-शब्दौ $^{1/2}$ संख्या-पूर्वा $^{1/1}$ रात्रिः $^{1/1}$ च ^{0} नपुंसके $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

The words अपथ (न पन्थाः, bad or wrong road) and पुण्याह (पुण्यम् अहः, auspicious day), and the word रात्रि which has number in front are in neuter (as in द्विरात्रिम्, त्रिरात्रिम्).

[LSK] द्विगुः $^{1/1}$ अपि ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ नपुंसके $^{7/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$ । यथा ^{0} – पञ्चमूली $^{1/1}$, त्रिभुवनम् $^{1/1}$ ।

Also, (such word as) द्विगु is in feminine as well as neuter. Just as – पञ्चमूली (पञ्चानां मूलानां समाहारः), त्रिभुवन (त्रयाणां भुवनानां समाहारः).

[LSK] इस्-अन्ताः $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ क्लीबे $^{7/1}$ प्रयुज्यन्ते $^{III/3}$ । हविः $^{1/1}$, धनुः $^{1/1}$ ।

Words ending with इस् are used in neuter. Examples are – हविस् (oblation), धनुस् (bow).

[LSK] अत्र ^{0} अपवादः $^{1/1}$ – अर्चिः $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ नपुंसके $^{7/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$ ।

Here is exception – अर्चिस् (flame of light) is in feminine and neuter.

[LSK] छदिः $^{1/1}$ तु ^{0} स्त्रियाम् $^{7/1}$ एव ^{0} ।

छदिस् (roof) is only in feminine.

[LSK] उसन्ताः $^{1/3}$ च ^{0} मुख-नयन-लोह-वन-मांस-रुधिर-कार्मुक-विवर-जल-हल-धन-अन्न-शब्दाः $^{1/3}$ तत्पर्याय-वाचिनः $^{1/3}$ च ^{0} नपुंसके $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

Also, words ending with उस्, words मुख (face), नयन (eye), लोह (metal), वन (forest), मांस (flesh), रुधिर (blood), कार्मुक (bow), विवर (hole), जल (water), हल (plough), धन (wealth), अन्न (food), and their synonyms are in neuter.

[LSK] यथा ^{0} – मुखम् $^{1/1}$ आननम् $^{1/1}$, नयनम् $^{1/1}$ लोचनम् $^{1/1}$ । लोहम् $^{1/1}$ कालम् $^{1/1}$ । वनम् $^{1/1}$ गहनम् $^{1/1}$ । मांसम् $^{1/1}$ आमिषम् $^{1/1}$ । रुधिरम् $^{1/1}$ रक्तम् $^{1/1}$। कार्मुकम् $^{1/1}$ शरासनम् $^{1/1}$ । विवरम् $^{1/1}$ विलम् $^{1/1}$ । जलम् $^{1/1}$ वारि $^{1/1}$ । हलम् $^{1/1}$ लाङ्गलम् $^{1/1}$ । धनम् $^{1/1}$ द्रविणम् $^{1/1}$ । अन्नम् $^{1/1}$ अशनम् $^{1/1}$ ।

[LSK] अत्र ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ – सीरः $^{1/1}$, अर्थः $^{1/1}$, ओदनः $^{1/1}$ एते $^{1/3}$ पुलिङ्गाः $^{1/3}$ ।

Here are exceptions – सीर (plough), अर्थ (wealth), ओदन (rice), these are masculine words.

[LSK] वक्त्र-नेत्र-अरण्य-गाण्डीव-शब्दाः $^{1/3}$ पुं-नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

The words वक्त्र (face), नेत्र (eye), अरण्य (forest), गाण्डीव (bow of Arjuna), are in masculine and neuter.

[LSK] अटवी $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ ।

The word अटवी (forest) is in feminine.

[LSK] ल-उपधः $^{1/1}$ अकारान्तः $^{1/1}$ क्लीबे $^{7/1}$ स्यात् $^{III/1}$ । कुलम् $^{1/1}$, कूलम् $^{1/1}$, स्थलम् $^{1/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

A word which has ल् as its उपधा and ends with अ should be in neuter. Examples are – कुल (family), कूल (bank), स्थल (dry ground), etc.

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – तूल-उपल-ताल-कुसूल-तरल-कम्बल-देवल-वृषलाः $^{1/3}$ पुंसि $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

Exceptions are – तूल (cotton tree), उपल (stone), ताल (rhythm), कुसूल (store-house), तरल (central gem of a necklace), कम्बल (blanket), देवल (priest), वृषल (ox) are in masculine.

[LSK] शील-मूल-मङ्गल-शाल-कमल-तल-मुसल-कुण्डल-पलल-मृणाल-बाल-निगल-पलाल-विडाल-खिल-शूलाः $^{1/3}$ पुं-नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

The words शील (disposition), मूल (root), मङ्गल (Mars), शाल (tree), कमल (lotus), तल (surface), मुसल (mace), कुण्डल (earring), पलल (demon), मृणाल (lotus stalk), बाल (boy), निगल (neck of a horse), पलाल (straw), विडाल (woof of cross thread/cart), खिल (remainder), शूल (trident) are in masculine and neuter.

[LSK] शतादिः $^{1/1}$ संख्या $^{1/1}$ क्लीबम् $^{1/1}$ । शतम् $^{1/1}$ सहस्रम् $^{1/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

शत etc. numeral is neuter. शत (hundred), सहस्र (thousand), etc.

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – शत-अयुत-प्रयुताः $^{1/3}$ पुं-नपुंसकयोः $^{7/2}$ । अत्र ^{0} शत-शब्दः $^{1/1}$ अनन्त-वाची $^{1/1}$ ।

Exceptions – शत (infinite), अयुत (ten thousand), प्रयुत (one million) are in masculine and neuter. Here, the word शत indicates infinite.

[LSK] लक्षा $^{1/1}$ कोटिः $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ ।

लक्षा (hundred thousand) and कोटि (ten million) are in feminine.

[LSK] कोश-प्रमाणात् $^{5/1}$ लक्ष-शब्दः $^{1/1}$ नपुंसके $^{7/1}$ अपि ^{0} ।

Based on dictionary, the word लक्ष is also in neuter.

[LSK] मन्-प्रत्यय-अन्ताः $^{1/3}$ द्व्यच्काः $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ क्लीबे $^{7/1}$ स्युः $^{III/3}$ न ^{0} तु ^{0} कर्तरि $^{7/1}$ यथा ^{0} चर्म $^{1/1}$, वर्म $^{1/1}$ ।

Words ending with मन्-प्रत्यय and which have two vowels should be in neuter, but not in the sense of agent. Just as चर्मन् (skin) and वर्मन् (armour).

[LSK] द्व्यच्काः $^{1/3}$ किम् ^{0} ? अणिमा $^{1/1}$ ।

Why is it said that "the ones which have two vowels"? See in the case of अणिमन् (अणोः भावः, atomic nature). (The word is in masculine.)

[LSK] अत्र ^{0} अपवादः $^{1/1}$ – ब्रह्म-शब्दः $^{1/1}$ पुं-नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

Here is exception – The word ब्रह्मन् is in masculine and neuter.

[LSK] अस्-अन्तः $^{1/1}$ द्व्यच्कः $^{1/1}$ क्लीबे $^{7/1}$ भवति $^{III/1}$ । यशः $^{1/1}$, मनः $^{1/1}$, तपः $^{1/1}$ ।

Word ending with अस् which has two vowels is in neuter. Examples are यशस् (fame), मनस् (mind), and तपस् (austerity).

[LSK] द्व्यच्कः $^{1/1}$ किम् ? चन्द्रमाः $^{1/1}$ ।

Why is it said to be the one which has two vowels? See the case of चन्द्रमस् (the moon, masculine).

[LSK] अपवादः $^{1/1}$ – अप्सराः $^{1/3}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$, प्रायेण $^{3/1}$ अयम् $^{1/1}$ बहुवचन-अन्तः $^{1/1}$ ।

Exception – The word अप्सरस् (nymph) is feminine, and mostly this word has plural endings.

[LSK] त्र-अन्त-शब्दः $^{1/1}$ नपुंसकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ । यथा ^{0} – पत्रम् $^{1/1}$, छत्रम् $^{1/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

Word ending with त्र is neuter. Just as – पत्र (leaf), छत्र (umbrella), etc.

[LSK] अपवादाः $^{1/3}$ – यात्रा-मात्रा-भस्त्रा-दंष्ट्रा-वरत्रा-शब्दाः $^{1/3}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ एव ^{0} ।

Exceptions – the words यात्रा (journey), मात्रा (measure), भस्त्रा (leather bottle), दंष्ट्रा (tooth), वरत्रा (strap) are only in feminine.

[LSK] भृत्र-अमित्र-छात्र-पुत्र-मन्त्र-वृत्र-मेढ्र-उष्ट्राः $^{1/3}$ पुंसि $^{7/1}$ एव ।

भृत्र (-), अमित्र (enemy), छात्र (student), पुत्र (son), मन्त्र (mantra), वृत्र (demon of darkness), मेढ्र (ram), उष्ट्र (camel) are in masculine only.

[LSK] पत्र-पात्र-पवित्र-सूत्र-छत्राः $^{1/3}$ पुंसि $^{7/1}$ नपुंसके $^{7/1}$ च ^{0} भवन्ति $^{III/3}$ ।

The words पत्र (leaf), पात्र (vessel), पवित्र (a type of grass for ritual), सूत्र (thread), छत्र (umbrella) are in masculine and neuter.

[LSK] बल-कुसुम-शुल्व-पत्तन-रण-शब्दाः $^{1/3}$ तत्-पर्याय-वाचकाः $^{1/3}$ च ^{0} क्लीबे $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ । बलम् $^{1/1}$ वीर्यम् $^{1/1}$ । कुसुमम् $^{1/1}$ पुष्पम् $^{1/1}$। शुल्वम् $^{1/1}$ ताम्रम् $^{1/1}$। पत्तनम् $^{1/1}$ नगरम् $^{1/1}$ । रणे $^{7/1}$ युद्धम् $^{1/1}$ ।

The words बल (strength), कुसुम (flower), शुल्व (copper), पत्तन (city), रण (battle), and their synonyms are in neuter.

[LSK] अत्र ^{0} अपवादाः $^{1/3}$ – पद्म-कमल-उत्पलानि $^{1/3}$ पुं-नपुंसकयोः $^{7/2}$ ।

Here are exceptions – पद्म (lotus), कमल (lotus), उत्पल (lotus), are in masculine and neuter.

[LSK] आहव-संग्रामौ $^{1/2}$ पुंसि $^{7/1}$ ।

The words आहव (sacrifice) and संग्राम (battle) are in masculine.

[LSK] आजिः $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ एव ^{0} ।

The word आजि (battle) is in feminine only.

[LSK] फल-जाति-वाची $^{1/1}$ शब्दः $^{1/1}$ नपुंसकम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

Word indicating फल (fruit) or जाति (class) should be neuter.

[LSK] आमलकम्, आम्रम्, वियत्, जगत् शकृत् पृषत्, उदश्वित्, नवनीत, अवतान, अनृत, अमृत, निमित्त, वित्त, चित्त, पित्त, व्रत, रजत, वृत्त, पलित, श्राद्ध, कुलिश, दैव, पीठ, कुण्ड, अङ्ग अङ्क, दधि, सक्थि, अक्षि, आस्य, आस्पद, कण्व, बीज, धान्य, आज्य, शस्य, रूप्य, पण्य, वण्य, धृष्य, हव्य, कव्य, काव्य, सत्य, अपत्य, मूल्य, शिक्य, कुड्य, मद्य, हर्म्य, तुर्य, सैन्य, द्वन्द्व, वर्ह, दुःख, बडिश, पिच्छ, विम्ब, कुटुम्ब, कवच, वर, शर, वृन्दारक, अक्ष – एते $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ नपुंसके $^{7/1}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

These words are in neuter. – आमलकम् (Amla fruit), आम्रम् (mango), वियत् (sky), जगत् (universe), शकृत् (excrement), पृषत् (drop of water), उदश्वित् (mixture), नवनीत (butter), अवतान (royal umbrella), अनृत (false), अमृत (immortality), निमित्त (cause), वित्त (wealth), चित्त (mind), पित्त (bile), व्रत (spiritual practise), रजत (silver), वृत्त (what has taken place), पलित (heat), श्राद्ध (funeral), कुलिश (diamond), दैव (luck), पीठ (bench), कुण्ड (pit), अङ्ग (limb), अङ्क (mark), दधि (curd), सक्थि (bone), अक्षि (eye), आस्य (mouth), आस्पद (abode), कण्व (evil), बीज (seed), धान्य (grain), आज्य (melted butter), शस्य (corn), रूप्य (silver), पण्य (commodity), वण्य (soundable), धृष्य (assailable), हव्य (oblation), कव्य (oblation), काव्य (poetry), सत्य (truth), अपत्य (descendant), मूल्य (price), शिक्य (sling), कुड्य (wall), मद्य (wine), हर्म्य (palace), तुर्य (measure of liquid), सैन्य (army), द्वन्द्व (pair of

opposites), वर्ह (tail of peacock), दुःख (suffering), बडिश (hook), पिच्छ (tail), विम्ब (image), कुटुम्ब (family), कवच (armour), वर (best), शर (arrow), वृन्दारक (deva), अक्ष (sense).

[LSK] अक्ष-शब्दः $^{1/1}$ अत्र ^{0} इन्द्रिय-वाची $^{1/1}$ गृह्यते $^{III/1}$ ।

Here, the word अक्ष is taken as the one which indicates senses.

[LSK] घृत, भूत, मुस्त, क्ष्वेलित ऐरावत, पुस्तक, मुस्त, लोहित, श्रृङ्ग, अर्थ, निदाघ, उद्यम, शल्य, दृढ, व्रज, कुञ्ज, कुथ, कूर्च, प्रस्थ, दर्प, अर्भ, अर्धर्च, दर्भ, पुच्छ, कबन्ध, औषध, आयुध, दण्ड, मण्ड, खण्ड, शव, सैन्धव, पार्श्व, आकाश, कुश, काश, अङ्कुश, कुलिश, गृह, मेह, देह, पट्ट, पटह, अष्टापद, अम्बुद, ककुद – एते $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ पुं-नपुंसकयोः $^{7/2}$ भवन्ति $^{III/3}$ ।

These words are in masculine and neuter. – घृत (melted butter), भूत (being), मुस्त (a type of grass), क्ष्वेलित (jump), ऐरावत (an elephant of Indra), पुस्तक (book), बुस्त (husk), लोहित (red), श्रृङ्ग (horn), अर्थ (wealth), निदाघ (heat), उद्यम (effort), शल्य (dart), दृढ (firm), व्रज (multitude), कुञ्ज (tusk), कुथ (carpet), कूर्च (between eyebrows), प्रस्थ (measure of capacity), दर्प (pride), अर्भ (boy), अर्धर्च (half a verse), दर्भ (grass used in ritual), पुच्छ (tail), कबन्ध (big barrel), औषध (herbal medicine), आयुध (weapon), दण्ड (stick), मण्ड (alcohol), खण्ड (piece), शव (dead body), सैन्धव (salt), पार्श्व (side), आकाश (space), कुश (a type of grass), काश (a type of grass), अङ्कुश (stick to control elephant), कुलिश (weapon of Indra), गृह (house), मेह (diabetes), देह (body), पट्ट (turban), पटह (drum), अष्टापद (gold), अम्बुद (rain cloud), ककुद (symbol of royalty).

[LSK] इति नपुंसकलिङ्गाधिकारः ।

[LSK] Thus ends the section of neuter words.

1 MILLION +VIEWS

THANK YOU 1 MILLION TIMES FOR YOUR SUPPORT
VISITS TO OUR WEBSITE EXCEEDS 1 MILLION

www.arshaavinash.in

WEBSITE FOR FREE E—BOOKS ON
VEDANTA, SANSKRIT& INDIAN CULTURE

PUJYA SWAMI DAYANANDA SARASWATI- A BRIEF BIOGRAPHY: **By N. Avinashilingam in English, Tamil, Hindi, Telugu, Kannada, Japanese, French, Spanish and Portuguese.**

SWAMI PARAMARTHANANDA'S BOOKS : **Introduction to Vedanta, Tattva Bodha, Bhagavad Gita, Isavasya Upanisad, Kenopanisad, Kathopanisad, Prasna Upanisad, Mundaka Upanisad, Mandukya Upanisad with karika, Taittiriya Upanisad, Aitareya Upanisad, Chandogya Upanisad, Brihadarnyaka Upanisad, Kaivalya Upanisad, Brahma Sutra, Bhagavad Gita Bhashyam, Isavasya Upanisad Bhashyam, Mandukya Upanisad Bhashyam, Niti Satakam, Vairagya Satakam, Atma Bodha, Sadhana Panchakam, Vivekachudamani, Sarva Vedanta Siddhanta Sara Sangraha, Panchadasi, Manisha Panchakam, Upadesha Saara, Saddarsanam, Uddhava Gita, Jayanteya Gita, Jiva Yatra, Advaita Makaranda, Dakshinamurthy Stotram, Drg Drsya Viveka, Naishkarmya Siddhi, Vichara Sagaram, Vakyavritti, Upadesa Sahasri, Anubhuti Prakasa, Ashtavakra Gita, Apparokshanubhuti, Rama Gita, Profoun Q & A on Vedanta, etc.**

MICHIKA'S BOOKS ON SANSKRIT GRAMMAR: Enjoyable Sanskrit Grammar Books-Basic Structure of Language, Phonetics & Sandhi, Derivatives (Pancavrttayah), Dhatukosah, Astadhyayi, Study Guide to Panini Sutras through Lagu Siddhanta Kaumudi, Grammatical analysis of Gita,etc.

THERE ARE MANY MORE BOOKS AND ARTICLES ON INDIAN CULTURE & SPIRITUALITY, CHANTING, YOGA AND MEDITATION.

PRINTING & FREE DISTRIBUTION OF PUJYA SWAMI DAYANANDA SARASWATI'S

BRIEF BIOGRAPHY - in English, Tamil and Telugu.

WEEKLY VEDANTA CLASSES conducted at COIMBATORE.

DONATIONS TO THE TRUST ARE WELCOME AND ARE EXEMPT UNDER SECTION 80G OF INCOME TAX ACT 1961

ARSHA AVINASH FOUNDATION
#104 Third Street, Tatabad, Coimbatore-641012, India.
Phone: +91 94873 73635 | arshaavinash.in@gmail.com
www.arshaavinash.in